

УДК 930.2:[316.346.2-055.2:355.01]
(477:470+571)"2014/2022"
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2022.05.1013>

ЗМІНА УЯВЛЕНЬ ПРО РОЛЬ ЖІНКИ В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ 2014—2022 рр.

Анастасія КІЛАР

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3360-513X>
аспірантка, Інститут народознавства НАН України,
відділ історичної етнології,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: anastasiakilar@gmail.com

Роль української жінки у війську неодноразово була предметом дослідження учених. Однак ці студії стосуються переважно періоду Першої та Другої світових війн. Сучасна російсько-українська війна внесла багато нововведень у зміни уявлень про українську жінку у війську. З огляду на те, що війна досі триває, історія ще пишеться, і тому досліджень саме про сучасний період не так багато. Це і визнає *актуальність* нашої теми. *Мета статті* — з'ясувати особливості різних ролей жінок на війні, як солдатки, як медиків, як волонтерки та берегині. *Об'єктом* дослідження є українські жінки в російсько-українській війні, а *предметом* — уявлення про їх ролі під час війни. *Методологічною основою* дослідження є міждисциплінарний підхід, який суттєво розширює межі дослідницьких перспектив. Ключову роль у вивченні цього питання є усна історія як *джерело і метод*. *Територія* дослідження охоплює всю сучасну територію України. *Хронологічні межі* дослідження: 2014 р. (початок російсько-української війни) і по нині (включно із періодом повномасштабного вторгнення росії в Україну після 24 лютого 2022 р.). *Джерельною базою* роботи стали опубліковані та неопубліковані усноісторичні джерела, періодичні видання, засоби масової інформації, монографії, матеріали польових досліджень.

Ключові слова: російсько-українська війна, ролі жінок на війні, медики, воїни, волонтери, ЗСУ.

Anastasia KILAR

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3360-513X>
Postgraduate student of the Department of Historical
Ethnology,
Ethnology Institute of the National Academy
of Sciences of Ukraine,
15 Svobody ave., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: anastasiakilar@gmail.com

CHANGING PERCEPTIONS OF THE ROLE OF WOMEN IN THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR OF 2014—2022

The role of Ukrainian women in the army has repeatedly been the subject of research by scientists. However, these studies relate more to the period of the First and Second World Wars. The modern Russian-Ukrainian war introduced many innovations in changing perceptions of Ukrainian women in the army. Considering the fact that the war is still going on, history is still being written, and therefore there are not many studies specifically about the modern period. This determines *the relevance* of this topic.

In this work, the author sets herself *the goal* of clarifying the specifics of the various roles of women in the war: as soldiers, as medics, as volunteers and household keepers: soldier's wife, mother, sister.

The object of the study is a Ukrainian woman, and *the subject* is the imagery of her role during the war.

The methodological basis of the research is an interdisciplinary approach, which significantly expands the boundaries of research perspectives. Oral history as a source and method plays a key role in the study of this issue.

The territory of the study covers the entire modern territory of Ukraine. Chronological boundaries of the study: 2014 (the beginning of the Russian-Ukrainian war) and to the present (including the period of the full-scale invasion of russia into Ukraine on February 24, 2022).

The source base of the work was published and unpublished oral history sources, periodicals, mass media, complete monographs, and field research.

Our modern history is still being written, but we can already see how rapidly the perception of women in war is developing. Ukrainian women warriors confidently show themselves on a level with men, not inferior to them in any way, this applies to those specialties where you need to show not physical strength, but intellectual skills, patience and endurance. Women in the war proved themselves best as snipers, scouts, and communications workers. This is not taking into account other equally important roles, such as medics, volunteers, and guardians.

Keywords: Russian-Ukrainian war, roles of women in the war, medics, soldiers, volunteers, Armed Forces of Ukraine.

*Пам'яті Ольги Сімонової,
української воїтельки,
яка зрелась громадянства рф
та з 2014 року воювала
проти російських окупантів
на сході України.*

Вступ. Стереотипи сприйняття жінки як воїна почали змінюватися ще з часів Першої та Другої світових війн. Саме в ті часи жінки брали участь у війні не тільки як санітарки, кухарки, але й на рівні з чоловіками виконували «нежіночу» роботу на фронті. З того часу пройшло багато років, ми маємо нову війну із північним сусідом — Російською Федерацією. Сьогодні жінка на фронті так само виконує, як «жіночу», так і «нежіночу» роботу: рятує воїнів як медсестра, знищує ворога як снайпер і т. д. Разом із роллю жінки-воїна, є роль жінки-берегині, дружини, яка чекає свого чоловіка з війни, матері, яка чекає свого сина і т. д. Кожна з цих ролей є важливою, адже жінки забезпечують підтримку як у тилу, так і на фронті.

Мета статті — з'ясувати вплив війни на зміну уявлень про українську жінку у війську (одна з яких — військовослужбовиця 24-ї механізованої бригади ЗСУ імені Короля Данила Ольга Сімонова «Сімба», яка після агресії рф відмовилася від громадянства росії, щоб воювати за Україну, і загинула на цій війні)¹. Важливим джерелом в цьому аспекті є розповіді очевидців російсько-української війни, монографії про роль жінок у Першій та Другій світових війнах, а також матеріали засобів масової інформації, якщо ми акцентуємо увагу на сьогодення. *Методи та методологія* включає джерельну

¹ Про загибель Ольги 13 вересня повідомляють у соцмережі військові кореспонденти та колеги Сімонової по службі, інформує Цензор.НЕТ. Джерело: <https://censor.net/ua/n3366937>

«Чому приїхала? Якщо ти знаєш правду, якщо ця тема тебе чіпляє, ти не можеш інакше. Адже допомагати звідти — майже нереально і дуже небезпечно. Сенсу від того, що тебе рано чи пізно посадять, жодного. А просто сидіти й робити вигляд, що це все тебе не обходить, — якось неправильно... Близькі знали, що я їду, але не знали, чому, чи надовго. А потім спілкування припинилося, коли мене один із близьких запитав: «Ти більше не повернешся?» Я сказала: «Ні». Тепер я ні з ким [у росії] не спілкуюся» — Ольга Сімонова.

базу, яка складається з усноісторичних наративів, із публікацій у засобах масової інформації, офіційних нормативних документах, з власних польових матеріалів. *Територіальні межі* включають усю територію України, *хронологічні межі* визначені початком російсько-української війни у 2014 році до сьогодення.

Стан наукової розробки проблеми. Стосовно наукового дослідження питань, пов'язаних із жінками на війні, то є проблема їхнього недостатнього висвітлення. До того ж ситуації й події, які мають стосунок до сучасної українсько-російської війни, лише починають ставати об'єктом зацікавлення для істориків. Завдяки таким дослідницям як Оксана Кісь («Жіночі обличчя війни: ключові теми і підходи у західній феміністській історіографії» [1]), Ольга Бежук та Мар'яна Байдак («Українське жіноцтво в роки Першої світової війни: спектр суспільних ролей» [2]), Єлена Рождественська, Вікторія Семьонова та Ольга Нікітіна («Жіночі долі та жіноча пам'ять про війну» [3]), Катерина Кобченко («Жінки як військовий ресурс тоталітарної влади: радянські гендерні стратегії передвоєнного часу» [4]), Світлана Алексієвич («У війни не жіноче обличчя» [5]) ми маємо ґрунтовні дослідження про жінку на війні, однак вони стосуються періоду Першої та Другої світових війн. З досліджень про жінку-воїна сучасного періоду слід виокремити книгу Євгенії Подобної «Дівчата зрізають коси», де опубліковано 25 спогадів жінок-військових, що брали участь в АТО у складі Збройних сил України та добровольчих підрозділів у 2014—2018 рр. як стрількині, кулеметниці, медики, мінометниці, снайперки тощо [6]. Доки війна триває, важко підготувати ґрунтовне дослідження на цю тему, адже історикам допоки важко об'єктивно та всебічно проаналізувати всі аспекти цієї теми.

Джерельною базою роботи стали зафіксовані розповіді, написані власні статті-роздуми (блоги) окремих жінок, а також фото- та відеоматеріали. Слід згадати й про деякі проекти, присвячені жінці на війні. Один із них «Невидимий батальйон» — це документальний цикл історій про жінок в умовах бойових дій на Сході України [7]. Прем'єра циклу розповідей була запланована на 14 жовтня 2017 р. (вийшов 24 листопада того ж року). Ідея проекту належить Марії Берлінській, випускниці Києво-

Могиллянської академії, а також голові Центру підтримки аеророзвідки України. Авторка проєкту запросила до команди режисерок — Ірину Цілик, Світлану Ліщинську й Аліну Горлову, за задумом, кожна режисерка має зняти по дві жіночі історії, а всього їх було заплановано шість. Серед героїнь проєкту є Дар'я Зубенко — тактичний медик, яка рятувала людей на фронті, Олена Білозерська, яка воювала в ДУЦі², а пізніше перейшла на позицію снайперки в батальйон УДА³, Юлія Паєвська Тайра⁴, командир підрозділу «Янголи Тайри», Андріана Сусак — жінка-штурмовик з «Айдару»⁵, Оксана Якубова, яка до війни працювала аналітиком у Міністерстві фінансів, але вирішила піти на фронт, Юлія Матвієнко Білка, чий шлях на війну почався ще з Майдану (іл. 1).

Світлина — найкращий засіб візуалізації подій війни, побуту, створення проєктів, які б розкрили образ жінки-воїтельки. Одним з таких проєктів є «Якби не війна» — це фотопроєкт про українських жінок-воїнів, мета якого «показати Героїв такими, які вони є. Без вигаданих історій і сюжетів. Хоча на фото ви не побачите їх в камуфляжі, на передовій, змученими і втомленими. Це єдине, що ми дозволили собі змінити. Бо дійсно, хотіли, щоб ці розкішні жінки хоч на декілька годин відчували себе по-іншому. Бо знаємо, що за останні 2 роки вони не так часто одягали сукні. А ці гарні вбрання так личать їм!...», — зазначають автори проєкту [8]. Серед героїнь проєкту: Олена Сонцеслава (батальйон імені Кульчицького⁶); Кош-

Іл. 1. Невидимий батальйон: 5 історій жінок-військових (скріншот)

ка; Ірина, Марго (ДУК ПС); Вікторія, Дика (батальйон «Айдар»); Ольга (72 омбр⁷); Ксюша, Лас-точка (батальйон «К-1»⁸); Діана, Дана (ДУК ПС, 1-ша штурмова рота 5 бат.); Надя, Нікіта (батальйон імені Кульчицького); Регіна (36 Окрема бригада берегової охорони морської піхоти⁹); Маруся Звіробій; Інна, Пума (ДУК ПС); Олена (ДУК ПС). Світлина розкривають бінарність сприйняття жінки суспільством, вона одночасно фемінна та воїтелька зі зброєю в руках (іл. 2).

Також слід відмітити спільний фотопроєкт Юлії Кочетової-Набожняк та Анастасії Тейлор-Лінд «Stay» [9]. Це серія відеопортретів матерів та дружин бійців, які на той момент були на фронті: «Поки ці жінки спокійно сидять за кухонними столами або у вітальнях, їхні чоловіки б'ються на Сході України. Відео пошарово наповнено композицією повсякденних внутрішніх звуків навколишнього середовища та звуків війни, які проявляються все-

вольче формування Національної гвардії України, підпорядковане Північному оперативному територіальному об'єднанню. Батальйон був сформований із членів Самооборони Майдану.

⁷ 72 омбр — 72-га окрема механізована бригада імені Чорних Запорозжів — військове формування механізованих військ Збройних сил України. Розміщується у місті Біла Церква Київської області.

⁸ Батальйон «К-1» — 1-ша рота полку особливого призначення «Київ» — підрозділ Національної поліції України. До осені 2015 року частина називалася батальйон «Київ-1», що був створений у квітні 2014 року в структурі Головного управління МВС України в місті Києві.

⁹ 36-та окрема бригада берегової оборони — з'єднання військ берегової оборони України чисельністю у бригаду, що існувало у 2003—2015 роках. Під час російського вторгнення в Україну 2014 року та захоплення Криму частина бригади зрадила присязі, а інша — вийшла на материк.

² ДУК ПС — Добровольчий Український Корпус «Правий сектор» — українське добровольче формування, що було створене у відповідь на початок російської збройної агресії росії проти України. Добровольчий Український Корпус став бойовим крилом організації «Правий сектор».

³ УДА — Українська добровольча армія — добровольче військове формування України, що існує з 2015 року. УДА була створена у грудні 2015 року після виходу Дмитра Яроша та його однодумців із руху «Правий сектор».

⁴ Тут і надалі автора подає псевдо з підкресленням.

⁵ «Айдар» — 24-й окремий штурмовий батальйон «Айдар» — штурмовий батальйон Сухопутних військ Збройних Сил України. Був створений у травні 2014 року як добровольчий 24-й батальйон територіальної оборони «Айдар», підпорядкований Міністерству оборони України.

⁶ Батальйон оперативного призначення імені Героя України генерал-майора Сергія Кульчицького — добро-

Іл. 2. Маруся Звіробій. «Якби не війна». Фотопроєкт про українських жінок-воїнів

Іл. 3. Маргарита Рівчаченко/Facebook

редині будинку» [10]. Цей проєкт яскраво висвітлює тему жінки-берегині, яка тихо, спокійно сидить і чекає свого чоловіка/сина/брата/тата з фронту.

Основна частина. З початку російсько-української війни й по 2021 р. офіційно в ЗСУ є 32569 тисяч жінок — військовослужбовців, з них 3,5 тисячі — старші офіцери, це більше, ніж у два рази, аніж було у 2017-му році, і майже в п'ять разів більше,

аніж у 2008-му році [11]. Учасницями бойових дій в АТО/ООС¹⁰ є 16,7 тисяч жінок [11].

24 лютого 2022 р. росія розпочала широкомасштабне вторгнення на територію України. Кількість військовослужбовців в лавах ЗСУ збільшилась в рази, жінок в тому числі¹¹. Дружина президента Олена Зеленська під час міжнародної конференції в Брюсселі «Жінки у конфліктах» заявила, що наразі у Збройних Силах України 37 тисяч жінок боронять країну, і понад 1 тисяча жінок стали командирами [12].

Українська Асоціація Представниць Правоохоронних Органів — УАППО надає наступну статистику жінок, які несуть службу в інших структурах: «Сьогодні у лавах підрозділів системи МВС України боронять країну на фронті та в тилу понад 66 тисяч жінок. З них більше 6 тисяч разом з чоловіками несуть службу у Національна гвардія України, понад 25 тисяч у Національна поліція України, понад 11 тисяч у Державна прикордонна служба України, 12 тисяч у ДСНС України та майже 5 тисяч жінок працюють у Державна міграційна служба України. 5 тисяч 640 жінок із системи МВС мають статус учасниць бойових дій» [13].

З початком повномасштабного вторгнення росії в Україну великої популярності серед бажаючих захистити свою Батьківщину стала Територіальна оборона (ТрО). Перші дні після 24 лютого бажаючих було важко перелічити, величезні черги біля військкомату тому приклад. Серед них було чимало жінок. Часто між теробороною та ЗСУ, жінки вибирали саме перше, адже, на їх думку, легше було потрапити. Про досвід служби в теробороні розкаже Маргарита Рівчаченко, журналістка та піарниця родом з Харкова для видання «Українська правда» [14] (іл. 3). Про вибір між ТрО та ЗСУ дівчина Маргарита розка-

¹⁰ АТО — Антитерористична операція. В Україні тривала з 14 квітня 2014 р. до 30 квітня 2018 р. Після АТО на сході України була введена Операція об'єднаних сил (ООС), яка триває і до сьогодні. Частину території України з особливим правовим режимом унаслідок бойових дій війни на сході називають «Зоною українсько-російського протистояння на Донбасі», раніше: Зона АТО, Зона проведення АТО.

¹¹ Загальна чисельність військовослужбовців ЗСУ з початку повномасштабного вторгнення збільшилась до 700 тисяч осіб. Крім того, до військових формувань входять прикордонники — 60 тисяч, Нацгвардія — до 90 тисяч, а також Національна поліція — до 100 тисяч осіб [56].

зує наступне: «У ЗСУ не так легко потрапити, а це було рішення однієї години, тому я пішла в ТрО. Я ніколи не хотіла бути військовою, в мене не було таких планів. Я була цивільною журналісткою, в мене було класне гламурне життя». У теробороні вона виконує обов'язки медика, допомагає лікувати хворих, займається пошуком медикаментів та обладнання для свого підрозділу, адже проходила раніше короткий курс домедичної допомоги. Маргарита розповідає, що жінок в теробороні небагато, за її спостереженнями це 2—3%. Попри це ставлення до жінок чудове, поважне. Також вона наголошує, що на службі ти не жінка, а солдатка, медична працівниця, волонтерка: «Дуже важливо зрозуміти, що війна не має статі» [14]. Цікавим є спостереження Маргарити стосовно ставлення чоловіків до жінок на службі. Чоловіки орієнтуються на жінок, адже не «не хочуть пасти задніх перед жінкою — і не важливо, чи ця жінка медик, чи волонтерка, чи солдатка» [14].

З початком війни стало гостріше питання надання жінкам рівних прав із чоловіками під час проходження військової служби. Тільки у 2018-му році (6 вересня) Верховна Рада України схвалила в другому читанні та в цілому з техніко-юридичними правками проект закону про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних силах України (ЗСУ) та інших військових формуваннях. Наведу декілька цитат з цього положення: «Жінки виконують військовий обов'язок на рівних засадах із чоловіками (за винятком випадків, передбачених законодавством з питань охорони материнства та дитинства, а також заборони дискримінації за ознакою статі), що включає прийняття в добровільному порядку (за контрактом) та призов на військову службу, проходження військової служби, проходження служби у військовому резерві, виконання військового обов'язку в запасі та дотримання правил військового обліку» (доповнений абзац з частини дванадцятої статті 1); «особи рядового складу, які проходять строкову військову службу або військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, резервісти, військовозобов'язані, які не мають військових звань сержантського, старшинського та офіцерського складу, особи віком від

18 років, які мають вищу, професійно-технічну, повну або базову загальну середню освіту, та не досягли граничного віку перебування на військовій службі — на військову службу за контрактом осіб рядового складу» (другий абзац частини першої статті 20) [15].

Не можу обійти увагою події першої половини грудня 2021 року щодо військового обліку жінок і хвилю обурень більшості жінок у соціальних мережах в Інтернеті. У новому наказі «Про затвердження переліку спеціальностей та/або професій, споріднених з відповідними військово-обліковими спеціальностями, після одержання яких жінки беруться на військовий облік військовозобов'язаних, та Переліку спеціальностей та/або професій, споріднених з відповідними військово-обліковими спеціальностями» визначено 14 спеціальностей та 6 професій, здобуття та отримання яких передбачає постановку на військовий облік. Зазначені спеціальності та професії споріднені з близько 100 військово-обліковими спеціальностями [16]. Раніше мова йшла про 35 фахових напрямків, що об'єднував понад 200 спеціальностей. Нову редакцію наказу щодо взяття на військовий облік жінок Міністерство оборони України надіслало на погодження до Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України та Служби зовнішньої розвідки України. «Логіка нового варіанту наступна: за допомоги військового обліку ми повинні не тільки забезпечувати поточні потреби війська, але й дбати про розвиток Збройних Сил. У наказі ми затверджуємо не усі спеціальності, які нам колись теоретично можуть знадобитися, а тільки ті, що наші військові вважають актуальними в осяжній перспективі. Це дозволило значно скоротити перелік спеціальностей і професій, які потребують військового обліку жінок на даному етапі. Відповідно, це дозволить спокійно, без ажіотажу організувати та забезпечити облік визначених груп, проаналізувати результати та рухатись далі» — зазначив Міністр оборони України Олексій Резніков [17]. Тут жінки розділились думками: ті, хто категорично проти таких змін, адже вважають, що їх силоміць призвуть до армії, і ті, які вважають це необхідним кроком у досягнення рівноправ'я поруч із чоловіками у військовій сфері, та, зокрема, у громадянській, адже бути готовим захищати свою Батьківщину — обов'язок

Іл. 4. Ірина Никорак показує, як чоловічі штани зазвичай сидять на жіночій фігурі (ліворуч), і демонструє нову форму за жіночими лекалами (праворуч)

усіх громадян/ -ок України¹². На мою думку, такі зміни є адекватними з огляду на те, що в нашій країні триває вже 8 років війна. Це так само адекватно з огляду на досвід інших країн сильних у військовому плані (наприклад США та Ізраїль), де проходження військової служби серед жінок на рівні з чоловіками є абсолютно нормальним явищем.

Ще одним кроком вперед у зміні ставлення до ролі жінок в армії можна назвати ініціативу про запровадження жіночої військової форми. З початком російсько-української війни і по нині існує лише один варіант форми для чоловіків і жінок, включно із білизною — чоловіча. Часто жінкам доводиться перешивати форму, заколювати булавками або шукати та купляти жіночий зразок військової форми закордоном. 18 липня 2022 року в інформаційному просторі почали говорити про заяви Міністерства оборони щодо розробки жіночого варіанту форми. Наразі є дві ініціативні групи: перша — група волонтерів за підтримки офісу президента в рамках проекту першої леді «Безбар'єрність»; друга — на чолі із депутаткою Київради Іриною Никорак. Внаслідок переговорів Міноборони із двома групами почалась робота

щодо військової форми для жінок. Головні пропозиції від міноборони — протестувати форму в польових умовах, а також проаналізувати світовий досвід щодо жіночої форми в інших арміях, проаналізувати типи фігур, щоб на перших етапах підбирати індивідуально одяг жінкам. Також обговорюють створення жіночої спідньої білизни.

Авторка проекту Arm Women Now (Озброїмо жінок зараз) Ірина Никорак розповідає, що першу партію штанів, кітелів і тактичної білизни вже протягом тижня (з 18 липня 2022 року) передадуть захисницям на безоплатній основі для того, щоб протестувати і переконатися, що форма функціональна і зручна. Лекала для однострою розробили за зразком жіночої форми збройних сил США, однією з найкращих у світі, саму форму відшили з якісного «пикселя», який замовляли в Польщі. Також організація планує відшити футболки, тактичні сорочки «убокс», а вже на осінь — термобілизну, теплий зимовий одяг, який розроблятимуть за новими лекалами. Сама організація фінансується благодійними внесками, а також аукціонами за участі зірок шоу-бізнесу та спортсменів. Авторка проекту співпрацює з Міністерством оборони [19] (іл. 4).

Про свій досвід із використанням військової форми ЗСУ розповідає розвідниця Ярина Черногуз на своїй сторінці Facebook (Meta), що на свої перші два комплекти форми ЗСУ витратила у 2020 році 1800 грн, проте найскладнішим було знайти кравців, які зможуть зробити таке замовлення у короткий термін. Ярина у 2019 році служила військовим медиком у добровольчому батальйоні «Госпітальєри», згодом підписала контракт із ЗСУ й у травні стала морпіхом. Відсутність жіночої форми в ЗСУ на дев'ятому році війни вважає знеціненням ролі жінок в армії. Форму для себе купувала сама, наголошує, що найкраща лінійка жіночої форми — у США. Форму надіслали родичі з Канади (жіночі штани, кітель, літній убокс): «Нещодавно родичі прислали жіночі штани, кітель та літній убокс з Канади — одразу відчувається по цьому одягу, наскільки там поважають військових жінок та їхні потреби. А в нас мало статися дві гарячі фази однієї довгої майже десятирічної війни, аби хтось задумався про жіночу військову форму». Також довелося витратитись на нову плитоноску, а також легке тактичне взуття і білизну. Сама дівчина жар-

¹² «Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є конституційним обов'язком громадян України» (стаття 1 Закону України про військовий обов'язок і військову службу [18]).

тує, що «за два з лишком роки на контракті не бачила такого рідкісного артефакту, як штатна жіноча білизна» [20].

Також характерним є використання фемінітиву в назві свята 14 жовтня, яке Україна відзначає щороку — День захисника України. У 2021-му році депутати Верховної ради перейменували його на «День захисників і захисниць України» [21]. А під час звернень президента України до тих, хто захищає Україну, Володимир Зеленський вживає фемінітив «Дорогі захисники і захисниці».

Загалом ролі жінки на війні з початку російсько-української війни змінилися, а якщо брати до уваги періоди Першої та Другої світових війн, то ці зміни є кардинальними. Розглядаючи події сьогодення бачимо, що жінка може бути не тільки медикинею, але й воїтелькою, командиром, що є дуже важливим. У ХХ столітті такого не можна було й уявити, жінка у ролі воїна це була рідкість, проте саме подібні історії в майбутньому надихали соціум на зміну поглядів та розвиток уявлень про ролі жінки в армії і суспільстві загалом.

Перша світова війна, або як тоді казали Велика війна поставила багато викликів перед тогочасним суспільством. Саме тоді почала змінюватися роль жінки як на війні, так і в подальшому цивільному мирному житті. Попри те, що більшість воїнів були чоловіки, а серед цивільного населення більшість були жінки, діти, люди похилого віку, були випадки, коли жінка пішла на фронт, виконувала там обов'язки медика і воїна. Найяскравіший приклад участі жінок на війні є легіон Українських січових стрільців (УСС) — добровольче військове формування у складі австро-угорської армії. Кількість жінок в легіоні варіюється від 27 до 36 в різних джерелах. Жінки не були в окремому формуванні, а брали участь у різних підрозділах. Такими жінками, які увійшли в історію були Ірина Кузь, яка після служби в Червоному Хресті була призначена до кінного загону УСС; Ганна Дмитренко, яка брала участь у бойових операціях у травні-вересні 1915 року, згодом переведена до коша УСС; Софія Галечко (іл. 5) несла сторожову службу в сотні Зенона Носковського і згодом стала розвідницею чоти; Олена Степанів (іл. 6) поїхала на фронт у складі сотні Івана Чмоли. Саме під час Першої світової українських жінок Олену Степанів та Софію Галечко, які відзначились у боях, відзначи-

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 5 (167), 2022

Іл. 5. Софія Галечко — українська громадська діячка та військовичка, хорунжа УСС

Іл. 6. Олена Степанів — українська історикиня, викладачка географії, громадська та військова діячка; перша в світі жінка, офіційно зарахована на військову службу в званні офіцера; четарка Української Галицької Армії

ли нагородами на церемонії 19 листопада 1914 року [2, с. 80—82].

Окрім ролі воїна жінки намагались бути корисними для армії та суспільства в інших сферах. Багато жінок працювали медсестрами, особливо у міс-

тах. Так, деякі жінки пройшли курси кваліфікованих медсестер, організовані «Жіночою громадою» напередодні війни, практику здобували в австрійських військових шпиталях. Згодом частина медсестер перейшли на службу в Українську галицьку армію. Згодом добродійність і благодійність набули організованої інституційної форми, як приклад було створення Українського горожанського комітету, до роботи якого долучилося галицьке жіноцтво в 1918—1923 рр. [2, с. 86—87].

Жінки також долучалися до роботи благодійних організацій, які займалися допомогою українським біженцям та військовим полоненим. Найбільшою такою організацією став «Український жіночий комітет допомоги пораненим воякам», який розпочав свою роботу у Відні наприкінці 1914 року і діяв аж до 1920 року. Ініціаторками створення були українки-емігрантки. Одним із головних завдань комітету було розшук українських жовнірів, надання їм допомоги у віденських шпиталях. Це один «Жіночий комітет», який виник у 1916 році у таборі, де допомагали українським переселенцям, виселенцям, що діяв у місті Гмінд. Основна діяльність комітету: освіта для неписьменних через видання букваря, закупівля шкільних підручників, преси; читання викладів з історії, української літератури, природничих наук, державного устрою і права, виховання; постановка драматичних вистав; опіка над інвалідами і хворими Гмінда; створення в таборі дитячих захистів (дитсадків) [2, с. 91—92].

У Другій світовій війні жінки традиційно брали участь у війні в ролі медиків, облаштовували польові їдальні, проводили мобілізаційні заходи, виконували суто «жіночі» ролі. Проте є приклади, коли жінка проявляла неабияку мужність пі час війни. Один з прикладів Нечепорчукова Мотрона, уродженка Харківщини (с. Вовчий Яр) яка закінчила Балаклійську акушерсько-сестринську школу, була санінструктором санітарної роти 100-го гвардійського стрілецького полку, а під час бойових дій на берлінському напрямку врятувала життя 78 військовим, яких винесла з поля бою, після отримання поранень продовжувала надавати медичну допомогу солдатам. Також під час обстрілу поранених, їй вдалось застрелити військового ворожої армії, який вів цей обстріл, за це була нагороджена орденом Слави 1-го ступеня після чого стала кавалером ордена

Слави. Також вона була удостоєна нагороди Міжнародного комітету Червоного Хреста — медаллю імені Флоренс Найтінгейл. Також відомі приклади: Пушина Феодора — військовий фельдшер, лейтенант медичної служби; Октябрська (Гарагуля) Марія — механік-водій танку; Завалій Євдокія — єдина жінка-командир взводу морської піхоти, гвардії полковник; Павличенко Людмила — снайперка [22, с. 153—154].

Важливу увагу слід приділити участі жінок у національно-визвольній боротьбі на західноукраїнських теренах у середині ХХ ст. Участь жінок в ОУН та УПА була беззаперечною, мотивація мала як світоглядний так і політичний характер, однією з причин було бажання піти вслід за чоловіком у підпілля. До жінок у підпіллі були надвисокі вимоги, щоб жодним чином своєю поведінкою не спричинити деморалізацію повстанців чи інших конфліктів. В підпіллі жінки виконували не тільки суто «жіночу» роботу. До прикладу, Ганна Свистун, мати п'ятьох дітей виконувала обов'язки зв'язкової та кур'єра, була арештована, зазнала катувань, тому пішла у підпілля, залишивши своїх дітей своїй матері. Ганна брала участь бойових операціях УПА, навіть була поранена під час облави, схоплена і засуджена до 25-річного ув'язнення. Часто жінки, які брали участь у визвольній боротьбі, мусили відмовитися від зв'язків зі своєю родиною, сім'єю, щоб не створювати їм проблем, подекуди їх відправляли до віддалених населених пунктів, де жили нелегально, серед людей, які співчували боротьбі, вдаючи їхніх родичок. Їх рідні могли і не знати, де вони знаходяться і як у них справи.

Окрім безпосередньої участі жінок в підпіллі була й опосередкована допомога. Так могли допомагати повстанцям за місцем свого постійного проживання. У разі виявлення каральними органами такої допомоги, то жінок могли депортувати у віддалені регіони СРСР, що відбивалося не тільки на втраті майна, зв'язків із рідними, але й життя у складних умовах, які були причиною важких хвороб. Щоб допомагати підпіллю, потрібно було так само мати неабияку сміливість і відвагу, адже допомагаючи, ти постійно знаходишся у постійному психологічному напруженні, постійно живеш в умовах переслідувань та загрози арештів [23, с. 595—597].

Далі я розгляну основні ролі жінки під час російсько-української війни з 2014 року: жінка-воїн,

жінка-медик, жінка-берегиня (матір, дружина, сестра), жінка-волонтерка.

Жінка-воїн

Жінки на війні зарекомендували себе як відмінні снайперки та парамедики. Міністр оборони України Степан Полторак підкреслював наступне: «Досвід, який ми маємо із 2014 року, довів, що з першого дня агресії Росії проти України, жінки поруч з чоловіками стали до зброї. Вони пройшли по мобілізації, дехто став добровольцем, і разом з чоловіками вони виконували всі функціональні обов'язки, які тоді вимагав час. Навіть тоді, коли армія була не готова до того, щоб приймати жінок снайперами, водіями, саперами, розвідниками» [24].

Як себе уявляли жінки-воїни, з якими суспільними проблемами доводилось зіштовхуватись на війні? На це запитання відповіддю є перша розповідь у книзі «Дівчата зрізають коси» Юлії Матвієнко (**Білки**) (іл. 7). Її шлях до війни почався з волонтерства, проте скоро вона зрозуміла, що цих дій замало і вирішила піти воювати на фронт, де була снайперкою. Свою мотивацію описала так: «Ніяка форма, ніякі берці, ніяка оптика не врятує життя. Треба просто бути поряд з ними і разом зі зброєю в руках утримувати війну подалі від дому [...] І я йшла з чітким усвідомленням, ким і навіщо я йду в Збройні сили, на війну» [6, с. 15]. За словами Юлії, в більшості випадків жінок в армії особливо не чекали, часом доводилось зіштовхуватись із «Та нащо воно треба? Бабам на війні не місце, нічого їм тут робити». Звичайно, що «свої», з ким воювала героїня пліч-о-пліч були іншої думки, зокрема і командир батальйону, який у неї повірив. Юлія розказує і про відмінність у роботі снайпера між чоловіком і жінкою: «Якщо чоловік видихся — йому треба час відновитися, заспокоїтись, відпочити. Якщо жінка — у неї незбагненним чином відкривається друге дихання. Це якась загадка природи, але це так. Ми насправді багато чого можемо» [6, с. 16]. Також з розповіді можна дізнатись про прояви нерівноправ'я відносно жінок в армії. Один з таких випадків, про які розповідає Юлія: «Хоча зараз хоча б трішки в армії у плані прав жінок є рух. Бо якось було, що двом жінкам вручають ордени «За мужність». Одна за документами швачка, інша — санітарка. Начальник генерального штабу Муженко ві-

Іл. 7. Снайперка Юлія Матвієнко (Білка)

Іл. 8. Снайперка Олена Білозерська (фото Романа Туровця. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/olena-bilozerska-navit-u-bojovi-momenti-ne-zabuval/>)

тає їх, а ми запитуємо, чи його ніщо не бентежить. Ну, може, те, що він вручив ордени швачці й санітарці, хоча насправді одна з них снайпер, а друга — коригувальник? Тією санітаркою була я. Ми приїжджали в Київ, хотіли домогтись для таких дівчат, як ми, рівних із чоловіками прав» [6, с. 21]. Героїня також розповідає, що часто доводиться чути у свою сторону, що вона нібито перебуває «не на своєму місці» від «диванних патріотів» та чоловіків, що не воюють.

Також у книзі «Дівчата зрізають коси» вражає розповідь Олени Білозерської (іл. 8), яка брала участь у війні у складі ДУК ПС/УДА, 503-му окремому полку морської піхоти ЗСУ як снайперка. Говорячи про мотивацію піти на фронт, героїня стверджує, що не розглядала варіанту іншого, окрім як піти на війну, адже багато років була членом УНА-УНСО, з 2004-го року брала участь у вишколах,

Іл. 9. Вікторія Дворецька (скріншот, URL: <https://www.unian.ua/war/ukrajinski-amazonki-yak-zminuyut-armiyu-zhinki-v-pogonah-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11245640.html>)

Іл. 10. Боєць 24-ї бригади Ольга Сімонова. URL: <https://sensor.net/ua/r3060775>)

і вже тоді її командир говорив, що буде війна з Росією. Олена розповідає, що її ніколи не виховували стереотипно як більшість жінок, що мають «основну справу — борщ варити». На війну вона поїхала разом із чоловіком. Усвідомлення, що вона на війні, прийшло тоді, коли героїня побачила зруйновані будинки, перших загиблих і поранених.

Олена Білозерська розповідає і про страх на фронті. Каже, що як їхала на Схід, не боялась, страшно було перед бойовим виходом, адже не знаєш, що тебе там чекає. Свій страх Олена намагалась ховати перед своїми побратимами, адже, на її думку, «покажеш страх раз — і тебе не візьмуть більше, це — головна мотивація» [6, с. 30]. Також героїня всіяко не показувала своєї слабкості під час хвороби, адже

це могло сприйматись як знак того, що вона злякалась, адже «жінці важко добитися у командирів, щоб її брали на бойові виходи разом із чоловіками. Раз покажеш слабкість — і все» [6, с. 30].

Стосовно гендерної рівності Олена Білозерська підкреслює, що в добровольчих батальйонах було легше, аніж у структурах ЗСУ, хоча повного рівноправ'я не було. Як до рівної, до неї почали ставитися після вистрілу у першого «сепара». З розповіді героїні можна зробити висновок, що жінка була вкрай сумлінною при виконанні своїх задач, особливо вражає момент про знімання панорами на фотоапарат, коли ворог вистрілив, вона не поворухнулась, а продовжила знімати. На думку Олени, другий раз не вистрілили, бо подумали, що то опудало стоїть, адже будь-яка інша людина одразу б сховалась.

Вікторія Дворецька (іл. 9) потрапила на війну одразу після Майдану, воювала у складі «Айдару». Цікавим є опис уявлення про війну самої Вікторії: «У моєму уявленні війна — це повзу я по полю, в хустці (я взяла із собою хустку, в якій на Майдані ходила), навколо снаряди розриваються... З екіпірування в мене був мій «дубочок» і одні джинси. Здається, були вже берці. Приїхала, а там дівчата такі, з пістолетами. Подумала: «Щось, мабуть, я собі не те уявляла» [6, с. 48]. Як каже героїня, дискримінації на собі не відчувала і ніхто вказував їй, де має бути її місце як жінки. Під час служби Вікторію призначили т.в.о. командира диверсійно-розвідувальної роти. Період командування вона називає найважчим, адже тоді ти «погана для всіх», бо змушуєш щось робити, хоча потім в результаті бійці були їй вдячні за той досвід.

У розповіді з Вікторією Дворецькою ми так само можемо простежити невідповідне оформлення жінок під час війни, наприклад Вікторію мобілізували як діловода тилу, потім зробили начальником бані. Після того Вікторія брала участь у проекті «Невидимого батальйону», де і просували ідею ліквідації нерівності жінок в армії.

Це одна цікава історія Ольги Сімонової (іл. 10), яка за походженням є росіянку. Вона одразу для себе вирішила, що хоче допомогти Україні, і що на відстані робити це буде важко. Ольга спочатку потрапила до батальйону «Золоті ворота»¹³, після на-

¹³ 3-тя рота полку особливого призначення «Київ» — підрозділ Національної поліції України. До осені 2015 року

вчання на передовій опинилась навесні 2015-го року як медик, евакуювала поранених із лікарем. Серед упреждень, з якими зіштовхувалась героїня, то вони були на ґрунті її національності. Вона зазначає, що «не може змінити свою національність і своє місце народження. Але, на щастя, людина — не дерево і має право вибору, де і з ким їй жити» [6, с. 79]. Цікавим є погляд героїні на її роль на війні як жінки: «Я ніколи не роблю ставку на свою стать, але ніколи й не б'ю себе в груди, мовляв, «я — пацан», «я — мужик». [...] Якщо дівчина гранатометник — неприпустимо під час обстрілу ховати її в бліндажі, їй мають вручити гранатомет і сказати, куди стріляти» [6, с. 79].

Щодо боротьби зі страхом, Ольга Сімонова зазначає, що найголовніше — «мати холодну голову на плечах». Паніки у неї не було, адже чітко усвідомлювала, коли й що слід робити. Стосовно інших жінок в армії у героїні більш скептичне бачення, адже, на її думку, наявність багатьох жінок в армії не викликає в неї захоплення. «Є добрі бійці, але більшість — ті, що прийшли в останні роки, — малозрозумілі для мене. Не розумію деяких — навіщо ти ходиш тут з розфарбованими обличчям, навіщо ти тут? Якщо прибрати з армії 80% жінок, її боєздатність не похитнеться. Зникнуть навіть деякі проблеми, як-от «зальоти» і бійки серед хлопців через деяких жінок» [6, с. 82]. На думку героїні, тут є і провина чоловіків, бо не навчилися бачити в жінці на війні військового, а не дівчинку. Цікавою є думка стосовно зовнішнього вигляду жінки на війні. Ольга має коротку зачіску, стрижеється коротко, адже так простіше, адже помити довге волосся важче, потрібно більше води й залишиться менше для побратимів. Також вона не є прибічницею макіяжу та манікюрів з «дикими нігтями», адже їй не до того, адже завжди має роботу.

Олександра Осипенко (Кот) (іл. 11) служила у 53-й окремій механізованій бригаді ЗСУ як кулеметниця у 2016-му році. Героїня розповідає, що мала стиль «пацанки», тож хлопці не всі одразу розуміли, що вона — дівчина. Хоч і доводилось зіштовхуватись із заявами «дівчині на війні не місце», хоч і дуже рідко. Про страх Олександра гово-

підрозділ називався батальйон патрульної служби поліції особливого призначення «Золоті ворота», що був сформований з добровольців Київської області.

Іл. 11. Кулеметниця Олександра Осипенко (Кот). URL: <https://www.facebook.com/armyuaFM/photos/a.630949420379768/1671821942959172/>

рила наступне: «Звісно, страх був. У мене чомусь перед боєм він, але щойно починається — зникає, думки стають абсолютно сконцентрованими, я наче дивлюся на себе збоку і дію адекватно ситуації. [...] Страшно, звісно, але під час бою треба страх кудись подіти, інакше бій буде безрезультатним» [6, с. 91]. Війна не проходить безслідно, залишає свої «шрами», для Олександри — це зміна в характері, стала більш жорстка, більш запальна, може злякатись звичайної петарди в місті. Про зовнішність на війні Олександра має схожу думку з Ольгою Сімоновою, яка зрізала довге волосся. Як аргумент дівчина називає небажання залищати від хлопців. Щодо одягу, то вона максимально вдягається в спортивному стилі, що деколи на вулиці її плутають з хлопцем. І хоча залищальники все одно були, для неї вони — виключно побратими.

Дуже показовим у зміні ставлення до жінки в армії є присвоєння військових звань. У 2018 році звання генерала-майора отримала Людмила Шугалей (іл. 12), медикіня, про неї детальніше розкажу в блоці «Жінка-медик». Другою жінкою, яку нагородили таким званням є Юлія Лапутіна (іл. 13), заступниця начальника Департаменту контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки Служби безпеки України [25]. У 1994-му році, як офіцерка «Альфи», Юлія Лапутіна зупиняла сепаратистів у Криму, а вже через 20 років, як командирка опергрупи, — бойовиків на Донбасі. З квітня 2014 року Юлія брала участь у першій операції спецслужби в АТО — обороні Краматорського аеропорту: «Це була перша місія усієї спецслужби. Ми отримали завдання — зібрати представни-

Іл. 12. Людмила Шугалей. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/holova-sbu-pryvitav-spivrobotnykiv-viiskovomedychno-upravlinnia-iz-30richchiam-yoho-stvorennia-video>

Іл. 13. Юлія Лапутіна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-55329395>

Іл. 14. Юлія Микитенко. URL: <https://novynarnia.com/2019/09/30/iulia-mykytenko/>

ків з кожного оперативного підрозділу та поїхати до аеропорту, який був оточений сепаратистськими блокпостами, а сам Краматорськ тоді був окупований». Завданнями її групи було охорона ае-

ропорту, аби туди не прорвалася група Ігоря Гірка (Стрелкова). Матеріальне забезпечення було вкрай поганим, якщо не сказати відсутнім: «...нас відправили без засобів протидії — я не мала ані камуфляжу, ані зброї. Взяла з собою ашанівський пакет з їжею, аби чимось годувати хлопців. Перші два тижні нас зовсім нічим не забезпечували, бо місце було окуповане». Про самовідданість та відвагу учасників групи, а також про усвідомлення, що це буде затяжна війна Юлія розповідає: «На території аеропорту стояли гелікоптери. Я вела розмову з іноземним журналістом, який приїхав до нас, коли почула потужний вибух. Бойовики підірвали наш військовий гелікоптер і почали обстрілювати аеропорт. Гелікоптер згорів за кілька хвилин. Пілот отримав поранення. Він ціною свого власного здоров'я зберіг життя багатьом краматорцям, адже встиг відвернути постріли від міста, залишившись на кілька секунд довше у гелікоптері і повернувши його у бік поля. Ми зрозуміли тоді, у квітні 2014 року, ще до початку активних бойових дій, що все серйозно і Росія буде впливати на регіон в дуже агресивній формі». Окрему увагу Юлія приділяє проукраїнським активістам, саме тоді вони запропонували реальну допомогу з інформацією, їжею, водою, серед цих активістів було багато журналістів, підприємців, цивільних: «Вони в окупації розробили листівки і попросили гелікоптер, аби розкидати їх над Слов'янськом. Якщо вони в окупованому місті не побоялися зробити листівки, то чому б я не знайшла гелікоптер? І я його знайшла» [26].

Цікавою є історія Юлії Микитенко (іл. 14), яка у свої 24 роки (у 2018 році) стала першою в Україні командиркою жіночого взводу у Київському військовому ліцеї імені Івана Богуна. Юлія не просто офіцер, а з бойовим досвідом. Вона колишня волонтерка, філологиня з «Могилянки», пішла на фронт слідом за чоловіком, Іллею Сербіним. Своє офіцерське звання отримала після навчання екстерном, коли була на контракті в 54-й механізованій бригаді. Дисциплін для дівчат взводу є високою, їм заборонено фарбувати нігті, подовжувати вії, використовувати декоративну косметику, солодке можна тільки в буфеті, звідти не можна виносити їжу, а, отже, тримати їх кімнатах, щоб підтримувати чистоту. Перед тим, як Юлія стала командиром взводу дівчат,

перед тим випустила взвод хлопців, як каже, авторитетом для них стала не одразу. На її думку, дівчата всі дуже вмотивовані, адже для хлопців ліцей це «армейка» — апріорі хлопчача справа, а дівчата справді хочуть стати офіцерами. Юлія сама визначила кількість побутових, особистих речей, які мають бути у дівчат, адже статутом не визначено, скільки має бути речей у жінки, тоді як у хлопців прописано «по дві пари трусів, шкарпеток, футболки». «Дівчат там я так само обмежила. Вони привезли спідню білизну з собою, бо бюстгалтерів не шують «казьонних». А «разнобой» в армії не вітається. Тому доводиться мені їх «затягувати», визначати колір, місце, де воно все має лежати. Це ніби дріб'язкові моменти, але вони визначають порядок. Мають бути спортивні топи. Я не дозволяю всілякі «пушапи», «чашечки». По-перше, воно незручно переться. По-друге, спортивні значно зручніші. Кольори — чорний і тілесний» — зазначає Юлія. Ліцейки проходять вишколи на полігонах: підйом о шостій, трикілометрові пробіжки, польові заняття, розвідка, тактична медицина, маскування, окопування, стрільби з бойового автомата, розбирання-збирання зброї тощо.

Шлях Юлії до командира дівочого взводу почався з підписання контракту із 25-м батальйоном «Київська Русь» у складі 54-ї механізованої бригади ЗСУ у 2016 році. Юлія пішла на фронт за чоловіком — розвідником Іллею Сербіним. Протягом року Юлія служила на штабних посадах, наприклад, бухгалтером, потім її відправили до Львова на тримісячні офіцерські курси в Академію сухопутних військ імені Гетьмана Петра Сагайдачного. Коли Юлія потрапила в зону АТО, на початку її не сприйняли, бо вона дівчина, потім половина тих, хто пішов, повернулися, а своєю поведінкою і діями дали зрозуміти, що були неправі. Основні обов'язки вести спостереження: «СПИКА (спостережний пункт — «Н») у мене була хороша, люди там вели спостереження, але вона не охоплювала всю лінію — правий фланг у мене залишався «сліпим», бракувало людей. Тож мені доводилося налагоджувати зв'язки зі спостерігачами з інших рот. Я зранку робила обходи по всій лінії фронту, збирала дані спостерігачів і робила з цього щоденні донесення на заступника начальника штабу. Плюс вильоти. Плюс прослушка. Я вираховувала позивні росіян-артилеристів,

Іл. 15. Ярина Чорногуз. URL: <https://rovaha.org.ua/yarina-chornoguz-zhinka-maye-bagato-perevag-na-vijni/>

які працювали по нашому фронту, і приблизні квадрати, попереджала про артраліт: «Друга рота, очікуйте прильоточку, всі в укриття». Переважно прогнози спрацьовували. Але тут краще «перебдеть, чем недобдеть». Свою розвідку називає інтелектуальною, основна мета якої — здобувати інформацію, а як командир при цьому, має зберегти особовий склад. Для цього їй достатньо було робити обльоти дронами, щоб розуміти тенденцію пересування ворога і зміни обстановки.

Коли Юлія пішла у військо, з чоловіком служили у різних підрозділах, між позиціями — півтора кілометри, бачились рідко. Як каже сама Юлія, службу завжди ставили вище за стосунки, адже обралося бути воєнними, спочатку виконання задач, потім особисте. 22 лютого 2018-го року Юлія отримала звістку про поранення чоловіка, внаслідок чого він пізніше помер. Дівчина з теплом згадує чоловіка і розповідає, що він радів би, що вона є командиром взводу жінок, адже він виступав за гендерну рівність [27].

Для Ярини Чорногуз (іл. 15) повномасштабне вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року не було несподіванкою. Як я вже згадувала на початку, Ярина починала свій шлях у війську як військовий медик у добровольчому батальйоні «Госпітальєри», у 2021 році отримала берет морської піхоти. Під час

Іл. 16. Олена Білозерська зі своєю зброєю «Галюся». URL: <https://novynarnia.com/2022/04/28/obilozerska/>

однієї зі своїх ротаций в «Госпітальєрах» дівчина вже тоді мала підозри, що окопна зтяжна війна є відволікаючим маневром, оманною, щоб звикнути до тієї рутини, відносної тиші і «приспати» захисників: «На той час багато хто не вірив у це. Вважали, що він хоче гібридної війни через «таможенні союзи» та «п'яту колону». Щоб безкровно нас зробити своєю зоною впливу. Але я тоді дуже чітко збагнула, що ні. Йому важливо завоювати нас саме класично збройно-кривавим шляхом. Бо цей нелюд має комплекс завойовника. Бо він прагне, аби для росіян це загарбання України стало священним через пролиту ними тут кров в ім'я «рускава міра» та окупації». Саме ці думки мотивували дівчину підписати контракт із морською піхотою, аби бути готовою, коли буде напад».

Після 24 лютого 2022 року Ярина дізналась про маневрену наступальну війну, адже до того знала лише окопну. Вона наголошує, що маневрена оборонна війна потребує набагато вищого рівня рішучості, ініціативи, витримки. Ярина розповідає і про рівність між чоловіками і жінками на фронті. Вона згадує розмову зі своїм побратимом на ближніх позиціях на передовій, коли той їй сказав, що жінці в армії не місце: «Я спитала, чи не сором йому таке казати мені, яка стоїть у такій самій броні як і він, у ті ж години, в ту ж погоду, ту ж кількість часу і з тим же рівнем небезпеки. На що він відповів, що жінки, які так можуть, — це радше винятки, їх зовсім мало. Тому я типу не рахуюсь». Також дівчина додає, що присутність сміливої бійчині в підрозділі, яка готова йти на небезпечні за-

вдання додає мотивації чоловікам ще більше проявляти себе. А в деяких сферах жінки можуть бути більш ефективними за чоловіків, це стосується тих сфер, де потрібна не фізична перевага, а інтелектуальна, навички витривалості, сконцентрованості, наприклад, снайперки, операторки зв'язку ракет типу «Стугна-П», БПЛА і так далі. Те саме стосується і тактичної медицини, хоч в ній важливіша фізична витривалість, якщо йдеться про роботу в полі. Також жінки ефективніші у роботі з цивільним населенням, адже викликають більше довіри в цивільного населення, і набагато краще налагоджують комунікації та взаємодію. Найголовніше, щоб бути ефективною військовою, на думку Ярини, є вмотивованість та впевненість у роботі над своєю фізичною підготовкою, також необхідно любити польовий побут з її спартанськими мінімалістичними вимогами і знати собі ціну, а також треба бути «пробивною, не боятися чоловіків, розуміти їхню природу. І самостійно мати змогу поставити на місце окремих «особин» чоловічої статі, які дозволяють собі сексизм і харасмент. Або банально послати їх услід за «руським корабльом»». Єдиний страх Ярини на цій війні — пережити смерть людини, до якої має почуття: «Хочу егоїстично піти на той світ швидше за неї. Боюся, що моя дочка страждатиме без матері, а моя мама — без дочки. Більше в мене страхів нема» [28]. У 2019-му році Ярина втратила на війні свого коханого хлопця, про це вона заявила у відео зверненні [29] до шостого президента України Володимира Зеленського із закликом зупинити відведення українських військ¹⁴.

Повномасштабне вторгнення росії в Україну Олена Білозерська (іл. 16) зустріла вдома, в Києві: «Ми навіть не стали чекати дзвінка з військової частини, в яку записалися напередодні. Просто зібралися за годину, попрощалися з близькими і прибули самі. Ми чекали, що війна почнеться на добу пізніше, бо 23 лютого у росіян свято, і вони пиячать». Для Олени стало зрозуміло, що починається повномасштабна війна 22 лютого, коли путін визнав псевдореспубліки. Саме вторгнення вважає шансом нарешті закінчити затягнутий збройний кон-

¹⁴ У 2019 році з ініціативи президента України Володимира Зеленського відбулося розведення у Станиці Луганській та повторне розведення в Золотому та Петрівському [30].

флікт, розв'язати російську проблему в нашому поколінні і не передавати її нащадкам.

Як і в 2014-му, Олена зараз служить разом з чоловіком в одному підрозділі, і майже всі старі побратими з тих часів з ними. Про своїх побратимів тепло відгукується, наголошує, що кожен з них гідний окремої книги: *«Вони — справжня еліта війни, кращі з кращих. Хоча роздубаї, звісно, ще ті. З мого досвіду, найкращі воїни — завжди роздубаї»*.

Робота снайпера є досить небезпечною і для самої Олени, але за такими бійцями найбільше полює ворог, проте жінка не боїться і каже, що якби від кожної погрози в неї з голови падала одна волосинка, то давно була б вже лисою. Олена згадує і про полон Тайри (інтерв'ю записане з Оленою 17 квітня 2022 року): *«Мене просто вразила сила її духу, коли я побачила Тайру на відео в полоні. Судячи з її вигляду, її катували. Але на відміну від переважної більшості тих, хто потрапив у полон до ворога, Тайра не каже нічого такого, чого не могла б сказати, будучи на волі»*. Олена є публічною особою, до того як стати військовослужбовицею, працювала медійницею, має свій блог. Враховуючи свою публічність та фах снайперки, не розглядає імовірності здаватися в полон: *«Публічність — інструмент, який дає додаткові можливості. Хоча, звичайно, створює додаткові ризики. От, наприклад, мені не можна здаватися в полон. Якщо потраплю в оточення без шансів на прорив, доведеться застрелитись»*.

Про жорстокість і підступність росіян у веденні війни Олена говорить наступне: *«Те, що вони роблять — це вже не ексцеси, неминучі під час бойових дій, це — абсолютно свідомо й масово скоєні ними військові злочини, за які тих, хто виживе, належить судити й суворо карати. А Маріуполь, Чернігів, міста на Київщині... Після перемоги на російські гроші відбудуємо»* [31].

Цікаві спостереження щодо зміни армії від початку повномасштабного вторгнення. На думку Олени, з 24 лютого 2022 року в армії збільшилась кількість вчорашніх цивільних, які хочуть не служити за зарплату, а гризти горлянки ворогу, з приходом цих людей, які мають цивільний менталітет, стосунки в армії стали більш людяними, менш формальними: *«Сьогодні ти не отримаєш від старшого командира*

«втик» чи догану, якщо він почує, що підлеглий звернувся до тебе на ім'я. Скоріше за все, він зробить вигляд, що нічого не чує». Разом з тим кількість непотрібної бюрократії не зменшилась, а навіть зросла. На думку Олени, пов'язано це із деякими представниками командування, яке лишилося з минулих часів, які наполягають на своїй потребі в армії, тому і вигадують підлеглим «корисну» бюрократичну діяльність. Також жінка відмічає покращення по озброєнню, свою зброю називає Галюся: *«Галюся — чистокровна українка, Z-10, виробництва «Зброяра». Але калібр натівський, 308-й, і розроблена вона на базі конструкції американської гвинтівки ArmaLite. Відходимо від радянських і російських зразків, розвертаємося обличчям у бік західних»*. Прогнози Олени щодо завершення війни оптимістичні: триватиме не менше року, а завершиться перемогою України, встановленням контролю над нашою територією у міжнародно визнаних кордонах, подальша доля буде залежати від того, чи вціліє росія як держава, якщо так, буде знову пробувати знищити українську державність, а отже, доведеться якось їх добивати [32].

Жінка-берегиня

Більшість жінок, які пізнали війну — матері, жінки, доньки, сестри бійців, які пішли на фронт воювати. Вони тихо чекають, поки воїн повернеться додому, чекають щодня дзвінка, щоб почути заспокійливі слова *«У нас тут все добре»*, *«Я в порядку»*. Надійний тил не менш важлива складова на війні, така ж важлива, як і фронт. Жінки-берегині забезпечують цей тил, вони надають чоловікам-воїнам відчуття дому, навіть коли ті далеко від нього. Дзвінки з фронту додому відіграють важливий психологічний аспект, вони допомагають бійцям на невеликий проміжок часу думками повернутися зі стану «війни» у стан «цивільне життя». На війні в принципі важливо дотримуватись цього балансу, хоча на практиці це вкрай важко, не завжди ротації були стабільними та «по графіку», не завжди демобілізація відбувалась вчасно, і часто доводилось довго чекати свою заміну, нових бійців.

Жінки допомагали своїм чоловікам-воїнам збиратися на війну. Найчастіше давали із собою предмети-обереги (апотропеї): *«У мене у військовому квитку упродовж всієї кампанії фотографія доньки була, до сих пір залишається, до того періоду. У черв-*

ні... ні, в травні зроблена, 20 травня 2014 року» [33, с. 175]; «Вервечку прабабусі [брав із собою]. Переважно її носив у кітелі з лівого боку в кармані. А одного разу я переодягнувся в другу форму і забув її перекласти та й забув за неї. Переживав, що її загубив. А потім через декілька місяців одягнув ту стару форму і знайшов її там. Дуже зрадів. Це була вервечка прабабусі. Прабабуся була жінка з не найкращим характером, але вона [вервиця] намолена» [33, с. 205]; «Діти наплели браслетів синьо-жовтих, жінка теж образки давала» [33, с. 74]; «Було, було таке. Багато давали. Сестра троюрідна принесла. Був образок маленький, були проскурки, була хустинка, яка була прикладена до Туринської плащаниці, хтось мені її дав, то вона зі мною всю службу була. Була ще, не пам'ятаю, як називається, «подушечка»» [33, с. 120]; «Та давали. Іконки давали. У мене був якийсь Стефаній, мученик, святий. Я в них не дуже шарю. Їх у військовий квиток позапихав. Потім до кінця служби в мене назбиралося ціла стопка. Як прощання такого — то не було. Поки я був у Яворові місяць часу практично, на вибори нас відпускали, потім ще раз там відпускали, і в останній тиждень уже перед від'їздом не відпускали. Тому батьки приїхали до мене. Приїхали, привезли якогось там м'яса нормального поїсти, ще щось. Ми так посиділи, мама, ясна річ, поплакала, як завжди. Усі: «Тримайся, тримайся». Кажу: «Буду триматись». Та й усе» [33, с. 149].

Як уже зазначили, підтримка жінок для бійців була надзвичайно важливою на фронті. Йдеться не тільки про передачі речей, продуктів, але й про моральну підтримку: «Ось моя дружина, вона вважається, що була зі мною на війні, тому що вона кожного дня дуже хвилювалась. Вона хвилювалась, плакала і одночасно пишалась мною. Вона казала: «Я пишаюсь тобою»» [34, арк. 18]. Для підтримки зв'язку із домом, бійці часто зідзвонювались зі своїми дружинами: «Дружині кожного вечора дзвонив» [33, с. 298]. Звичайно, що частота таких дзвінків залежала і від якості зв'язку, і від бойових операцій: «Ну як часто? Коли я захотів — то я виходив на зв'язок. Хіба коли неможливість вийти — то неможливо вийти. Коли була можливість — завжди виходив. Трошки гірший був зв'язок, аніж, скажімо, [тут]» [33, с. 316]; «Рідні дзвонили

майже кожного дня. Хіба що там якщо телефон не тягнув — то таке. Ближче до передової — то там глушили, не було зв'язку. А якщо на базі [був] — то щодня. З роботи дзвонили — там теж були свої нюанси. У нас там було після 20:00 тільки дві години перед відбоєм, то ми вже знали, що після двадцятої можна буде подзвонити» [33, с. 86]; «Я старався кожного дня. Певні моменти застережень спочатку були, пов'язані з інформаційною безпекою, але розмова по суті є завжди розмовою по суті. Уже згодом, як над тобою літають постійно ворожі безпілотники, над твоєю позицією, то обмеження розмов по телефону виглядає смішно. Тому що вони й так знають, де ти, і ці моменти інформаційної безпеки саме в нашому випадку були не актуальні. Якісь моменти спокою вдома теж треба було цінувати, у тому числі й дітям проводити ранкову молитву, таку перед сніданком по телефону, вдалося часами, не завжди, але вдалося. Це теж важливий момент. Також я йшов на війну і планував повернутися до мирного життя, то мусив підтримувати мирні контакти. Це те, що витягує бійців з тої ситуації. Це про ті умови я говорю, коли був мобілізований» [33, с. 108]. Так, ми бачимо, що дзвінок додому слугував бійцям своєрідним «мостом» між життям на фронті та мирним, у яке вони рано чи пізно мали повернутися.

На передовій, як видно з інтерв'ю, не завжди був хороший зв'язок, відповідно не завжди вдалося прочитати найсвіжіші новини з телефону. Дзвінок додому так само слугував інформаційним забезпеченням про те, що відбувається в країні і що кажуть про ситуацію на фронті ЗМІ: «Із дружиною в нас узагалі була домовленість, що я по кілька разів на день дзвонив їй, і вона мені робила по телефону такий інформаційний звіт, наприклад, із УНІА-Ну читала найголовніші заголовки. І якщо щось було важливе, я просив, щоб вона ці речі в кількох словах повідомила, щоби таким чином інформували своїх людей. Це тепер і називається морально-психологічне забезпечення» [33, с. 96].

Рідні найчастіше допомагали бійцям матеріально, купити форму, надіслати продукцію та інше: «Згодом, як ми вже знали, що поїдемо точно, то ми, ясна річ, збиралися всім миром: я дзвонив додому, до батьків, до друзів, скидалися буквально на все.

У першу чергу такі необхідні речі, які потрібні для нашої батареї, бо в нас самохідна артилерія та гусеничні машини, це треба було якийсь інструмент, навіть якийсь елементарний посуд (і то треба було залізний), бензопили. От такі різні речі. Якісь навіть каністри. Оце все мені привозили. Не лише мені. Там були декілька таких хлопців — комусь з роботи допомагали, з дому. Самі розумієте, скидалися. Якихось таких прибаббасів, ну що там тоді було? Одяг. Не знаю, я мав ту одну форму, і ще взяв шорти, бо це літо було, усяке може бути. Узяв шльопанці» [33, с. 144].

З 24 лютого 2022 р. лютого кількість військово-полонених значно виросла. Часто жінки не мають зв'язку зі своїми чоловіками, в кращому випадку їм дадуть знати, що їх чоловіки живі, та загалом доводиться чекати і витратити багато часу на отримання будь-якої інформації. Інформація про полон бійців «Азовсталі» швидко розповсюдилась серед суспільства, викликала великий резонанс. В полоні опинилися майже 2,5 тисячі військовослужбовців. З травня і по нині визволено 95 бійців «Азовсталі». Дружини, сестри, матері захисників не стоять осторонь цієї справи, ба більше, організували створення ради «Жінки зі сталі» (іл. 17) для рідних захисників Маріуполя. Рада матиме Telegram-канал для координації дій щодо повернення військових: «Ця рада буде медіатором між рідними та владою. Буде потужною публічною силою і променем світла у збереженні людських цінностей» — наголошує Наталка Зарицька, ініціаторка створення ради. Наталя розповідає, що бажаних долучитися до ради стає все більше, до своїх лав будуть приймати не лише рідних, а й небайдужих та спроможних діяти разом. Про мотивацію створити таку раду розповідають: «Наші хлопці героїчно виконали свій наказ. Наступний наказ був — скласти зброю та зберегти свої життя. Ми чекали на екстракцію. Але дива не трапилось. Тому, ми маємо почати новий етап боротьби — за повернення їх додому» [35].

Жінка-медик

Безпосередня підтримка воїнів у найважчі часи — медики. Часто ця роль належить жінкам, які рятують життя наших бійців під загрозою ворожих куль. Вони ризикують своїм життям, щоб врятувати воїнів. Наш ворог відмовився від «правил ведення» війни (Женевська конвенція про захист жертв війни

Іл. 17. Брифінг родин захисників (фото: Брифінг родин захисників)

1949 року)¹⁵, і часто медики опиняються під прицілом, навмисно, щоб не тільки позбавити можливості порятунку, але й для деморалізації бійців. Про небезпеку такої роботи писав журналіст Володимир Сологуб: «Там є багато молодих дівчат, які виконують роботу, яка є доволі небезпечною, доволі складною... Я спілкувався, я бачив дівчат, які їздять і забирають поранених, власне, з поля бою, з тих позицій, де їх поранили, і тягнули їх у якийсь бліндаж або окопи. І вони туди їдуть, і під кулями забирають, щоб надати медичну допомогу» [37, с. 52].

З початку російсько-української війни жінка вперше отримала звання генерала-майора. 12 жовтня 2018 року 5-й президент Петро Порошенко вперше присвоїв звання генерала-майора жінці, Людмилі Шугалей, — начальнику Військово-медичного управління Служби безпеки України [38]. Людмила брала участь у Революції Гідності, з чоловіком щонеділі ходили на віче, допомагали грошима, ре-

¹⁵ Президент росії путін 12 листопада 2019 року підписав федеральний закон про відкликання ратифікації додаткового протоколу до Женевської конвенції щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів. Законом відкликається заява, яка була зроблена СРСР при ратифікації Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), прийнятого в Женеві 8 червня 1977 р. Відповідно росія знімає з себе зобов'язання щодо захисту та допомоги пораненим та хворим (як військовослужбовцям, так і цивільним) незалежно від того, до якої сторони вони належать, недопущення нападів на медичні формування та персонал, забезпечення захисту цивільного населення, духовенства, а також інших осіб, що перебувають під захистом конвенції [36].

Іл. 18. Волонтерка та парамедик Тайри (фото: mrgpl.city)

чами, чим могли. Також із волонтерами відвідувала готель «Україна», де був розгорнутий шпиталь, в березні одному із лікувальних закладів лікували і обстежували 46 постраждалих на Майдані, допомагали їжею. Під час своєї роботи на початку 2014-го року у Військово-медичному управлінні СБУ, яке очолювала Людмила, лікували і діагностували військових, пенсіонерів, ветеранів військової служби, членів їхніх родин, учасників бойових дій. Також жінка їздила в АТО/ООС, зі своїми підлеглими об'їздила практично всю Луганську і Донецьку області, її працівники перебувають там на ротатійній основі, їх забезпечують обладнанням, медикаментами і перев'язувальними матеріалами. Також до сфери її діяльності входило евакуація поранених, наголошує на тому, що найскладніша ситуація була у 2014-му році (інтерв'ю записане 20 жовтня 2018 року). Людмила також розповідає про новий напрямок її відомства — запровадження медико-тактичної підготовки, у чому їм допомогла громадська організація «Захист патріотів», результатом стала розроблена власна програма «Боець-рятувальник». Про свою роль як жінки розказує наступне: *«В особистій своїй кар'єрі я розказала, якими сходами я підіймалася. З боку керівництва служби я дискримінації не відчувала, і здається, двічі була така ситуація, що мене брали на посаду, знімаючи з цієї посади чоловіків. Взагалі, серед військових Військово-медичного управління майже половина — це жінки. Дехто з них займає керівні посади, мають звання полковників. У нас жінки працюють і в технічних підрозділах, і також займають там достатньо високі посади»* [39].

Про досвід медика ми можемо дізнатися також з інтерв'ю Юлії Паєвської (Тайри) (іл. 18) [6, с. 232—239]. Свій шлях медика почала ще з Майдану, потім це перейшло у викладання тактичної медицини для тих, хто збирається на фронт, вже потім була передова. Саме на фронті Юлія зрозуміла, що потрібна там як парамедик, а не як інструктор. Вона займалася евакуацією поранених, надавала першу медичну допомогу, доправляла бійців у шпиталь.

Про страх Юлія Паєвська розповідає наступне: *«Я не боялася, в мені є дух авантюризму. Під час перших обстрілів було, звісно, страшно. Ну, страшно, поки не розумієш. Що відбувається, що, звідки, куди летить»* [6, с. 234—235]. На думку Тайри, жінкам легше адаптуватися на фронті, адже в них психіка більш мобільна, в жорстких ситуаціях легше абстрагуватися. Жінки-медики — справжні рятувальниці для бійців. Юлія розповідає, що хлопці не забувають її, часто дзвонять, особливо на всі свята, питаючи, чи пам'ятає вона їх, згадують моменти порятунку. Для медиків важливо усвідомлювати важливість своєї місії, а такі теплі відгуки бійців є ще більшим підтвердженням правильності вибору свого шляху. Шлях медика непростий, адже не знаєш напевно, чи зможеш врятувати всіх. За словами Тайри, в її машині ніхто не помирав, було тільки, що вона приїжджала, коли вже було пізно і вже нічого не могла зробити.

Юлія Паєвська спочатку діяла самостійно як парамедик, згодом сформувавши колектив під назвою «Ангели Тайри», які досі існують. В цьому колективі два крила: цивільне і військове [40]. За роки війни, «ангелами Тайри» стали майже сотня людей, і хоча волонтерами вони себе не вважають через відтінок непрофесійності слова, працюють безоплатно, її підрозділ фінансують українці: *«Іноді меценати великі суми скидають, і це кльово, бо ми тоді можемо відремонтувати машину. Ми підрозділ ASAP (українська громадська організація військових парамедиків), і фінансування йде через нього»* [41].

За пару днів до початку повномасштабного вторгнення в Україну Юлія Паєвська поїхала до села Бердянське, що недалеко від Маріуполя, там була розташована база добровольчого евакуаційного відділення «Ангели Тайри». Після того Юлія разом зі своєю групою евакуювала поранених із зони бойових дій, з Маріуполя. З 14 березня перестала ви-

ходити на зв'язок, пізніше стало відому, що її захопили в полон російські солдати, коли вона намагалась евакуювати цивільне населення з Маріуполя до Запоріжжя. Це був представлений російськими військами «зелений коридор». Російські пропагандисти звинуватили Юлію у причетності до полку «Азов», якого вони так сильно бояться, як доказ використали світлини Юлії разом із бійцями полком. Слід зазначити, що на момент взяття в полон Тайра формально не була військовослужбовцем, а діяла як волонтер, тобто цивільна особа. «Приблизно два роки, з 2018 по 2020 рік, Юлія Паєвська була військовослужбовцем і очолювала евакуаційне відділення 61-го мобільного шпиталю в Маріуполі. Після цього вона демобілізувалась і з того часу продовжує роботу як волонтер» — каже її чоловік Вадим Пузанов [42]. Російська пропаганда розповідає про полк «Азов» як про українських злочинців, хоча сам полк є офіційним підрозділом Національної гвардії, який обороняє незалежність та суверенітет України з 2014 року.

21 березня російський пропагандистський канал НТВ виклав відео з полоненою Юлією Паєвською. У відео Тайра просить знайти рішення, яке дозволить вивезти усіх цивільних з Маріуполя: «Я хотіла б звернутися до тих, від кого це залежить. Будь ласка, послухайте мене. В Маріуполі дуже багато цивільних, які не змогли виїхати з тих чи інших причин. Бойові дії продовжуються, ситуація все складніша. І це зовсім не місце для жінок, дітей, літніх людей. Я б хотіла, щоби було знайдено рішення, яке дозволить вивести всіх цивільних з міста Маріуполь, з цього пекла, і забезпечити їм надійну евакуацію», — говорить Юлія на відео [43]. Російські солдати вирізняються своєю жорстокістю та антигуманним ставленням до полонених. Каткування, моральний тиск, приниження це є для них абсолютною нормою, тож мусимо розуміти, що заява Тайри для російського телебачення проявляє всю її витримку, силу духу, адже попри всі складнощі, з якими їй довелося зіштовхнутися у полоні, вона не проявила слабкості, очевидно не сказала того, чого хотіли російські терористи — заклик українців здатися, визнати свої дії злочином.

17 червня 2022 року була звільнена з полону, Юлія називає це дивом. Про день, коли потрапила в полон розповідає наступне: «Я планувала їх до-

Іл. 19. Тайра, інтерв'ю після полону, скріншот. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/taura-interview-pislyarosiyskoho-polonu/31938181.html>

вести до Запоріжжя і була певна, що це вдасться, що буде як і до того. Бо скільки разів волонтери вивозили цивільних, проблем ніколи не було. Ну, зупиняли автобус... І їхали далі. Але цього разу, вони, певно, впізнали мене одразу. Я думаю, що одразу. І нічого не пояснюючи, мене забрали, і допит перший стався через три дні. Тобто через три дні я опинилася в Донецьку. Подробиці розказувати не буду. Поки що, не можу» (іл. 19). Про каткування Юлія не говорить, але каже, що вони були, що було дуже страшно і важко. Про те, що її хотіли показати по російському телебаченню, дізналась безпосередньо будучи там, її привели просто в мішку на голові, посадили. Потім зняли мішок і почали ставити питання. Юлія розповідає, що не одразу зорієнтувалась, де вона і для чого, адже якраз перед тим була на допиті. Проте потім одразу зібралась і зрозуміла, для чого це все робиться. Про те, що хотіли почути від неї російські терористи розповідає: «Почали вони з того, що я з «Азову». Що це злочин для них. Я не стала їм брехати. Я не з «Азову», і ніколи в складі «Азову» не була. Я про це їм постійно казала. Вони намагалися з мене це признання вичавити. Мене батьки вчили не брехати — я й не брехала. Далі почали — це вже коли вони певно оту версію сплели, що «я вбила батьків дітей»... Я просто вивозила з-під обстрілів, щоб вони вижили, а вони почали вимагати, щоб я зізналась, що я їх вбила. Ну, це абсурд був». Будучи в полоні російські солдати вимагали від Юлії підкоритися московії, визнати, що росія «великая страна». Змушували співати російський гімн мінімум три рази на день, деколи до двадцяти Також розказує, що портрет путіна висів у камері, в кожній камері, а також перевіряють, що якщо гімн не вивчений, то

Іл. 20. Катерина Поліщук (Пташка). URL: <https://te.20minut.ua/lyudi/ptashka-zi-stali-yaku-ne-zlamati-istoriya-spivochoyi-oboronitsi-azovst-11602147.html>

б'ють. Тайра розповідає, що після контузії гімн не змогла вивчити, через це її побили. Про умови полону Юлія розкажує: *«Камера була три на шість метрів. Там одночасно знаходилося 22 жінки. Більше, ніж місяць, навіть два, вони там перебували. І було 10 цих нар, двоповерхових. Їхній стан (полонянок — ред.) був надзвичайно важкий»*. Також Юлія згадує, що про сім'ю, своїх дітей полонені не мали жодної інформації, від чого божеволіли, переважно ці полонянки були військові, з Національної гвардії кухарі, діловоди — ті, хто не мають стосунку безпосередньо до зброї [44].

Бої за Маріуполь можна назвати найзапеклішими з початку повномасштабного вторгнення. Попри швидку блокаду міста ворогами, захисники тримали оборону міста до останнього. Останні тижні бої велися на заводі «Азовсталь», і серед незламних бійців була Пташка, спів якої пронизав серця українців. Історія Катерини Поліщук (Пташки) з Тернопільщини вразила багатьох українців. Їй 21 рік, навчалась Катерина в Тернопільському фаховому коледжі імені Соломії Крушельницької на співочому відділенні. Вона пише музику та вірші, грала у Тернопільському народному драматичному театрі-студії. Після закінчення навчання Пташка переїхала в Київ і влаштувалась у мотощколу «The Riders» (іл. 20). Паралельно Пташка проявляла інтерес до військової справи, брала участь у мітингах, працювала у правозахисній

організації. Після проходження медичних курсів весною 2021 року вирішила стати на захист Батьківщини у зону бойових дій на Донеччині [45]. З початком повномасштабного вторгнення опинилась в Маріуполі, як парамедик допомагала тамтешнім людям, рятувала цивільних та військових [46]. Врешті захисниця опинилась у підземеллі «Азовсталі». Відео, де дівчина співає патріотичних пісень («Зродились ми великої години» та «Батько наш Бандера») разом з бійцями розлетілось по соціальних мережах, людей надзвичайно надихала нескореність та співучість Пташки [47]. 16 травня 2022 року після трьох місяців оборони Маріуполя командир «Азову» Денис Прокопенко у зверненні повідомив, що наказ вищого військового командування для збереження життів особового складу виконали [48]. 6 червня 2022 року президент Володимир Зеленський повідомив під час спілкування з журналістами, що після боїв за Маріуполь у російському полоні опинились понад 2,5 тисячі українських бійців із заводу «Азовсталь», а їхнім визволенням займається Головне управління розвідки МО [49].

Жінка-волонтер

Волонтери такі самі рятівники, як і медики, багато речей, які привозять волонтери, можуть врятувати життя бійця в тій чи іншій складній ситуації. Воїни часто згадують про внесок волонтерів у підтримку бойового духу. Елементарно допомога теплими речами може зіграти бійця у холодну погоду: *«І коли ми вже висаджувалися і передавали ту техніку 24-й бригаді, хлопці приїхали приймати, приїхали волонтери, сім'я — чоловік, жінка і їхня дочка. Вони нам привезли гарячий борщ, привезли речей теплих, тому що то був кінець грудня, бо грудень був достатньо безсніжний і досить теплий, але якраз кілька днів перед Новим роком почався мороз і сніг, а ми мали їхати, то на межі Харківщини й Луганщини станція була, де ми розкидали техніку, і нас мали везти, супроводжувати ще десь 200 км до Сіверодонецька. І ви розумієте, що таке в критій машині на дерев'яних лавках ще 200 км їхати по засніженій морозній території, де дороги тільки так називаються «дорогою», то тебе кидає з боку на бік. Знову ж таки, нам дали якісь старі шубки, щось таке, що можна було накинути на ноги, на сидіння підкласти — і вже не було так холодно, бо так можна було приїхати застудженим повністю»* [33, с. 66].

Не можна оминати увагою жінок-волонтерів зі східних регіонів України, прифронтових зон. Їхня підтримка надзвичайно важлива для бійців не тільки в матеріальному контексті, але й в моральному, адже бійці безпосередньо бачать, кого захищають від російської агресії. Олена Мокренчук (іл. 21), волонтерка зі Сніжного, Донецької області, вважає, що «жінка-волонтер на фронті — це уособлення усіх жінок України: мам, дружин, дочок, сестер» [50]. Перший рік війни був важким на матеріальне забезпечення бійців, тому деколи найнеобхідніше забезпечували волонтери: «Спочатку на передову їздила два рази на тиждень, — розповідає Олена, — потім — через день, останні кілька місяців — щодня. Починали з продуктів, води, одягу. Потім пішли «броніки», каски. Зараз хлопці просять оптику: біноклі нічного бачення, тепловізори. Часто возимо запчастини до БТРів, вже навчилась розбиратися у мастилах» [50]. Діяльність волонтерки, як показує практика Олени, є так само небезпечною. Хоча жінка живе у Донецькій області й деколи прописка сприяє добрій справі, адже не раз доводиться віч-на-віч спілкуватися з терористами, були й арешти у Слов'янську, Донецьку та Червонопартизанську. Олена зазначає, що те, що вона жінка — деколи грало їй на користь: «Небезпечних випадків вистачає, — зітхає волонтерка. — Те, що я жінка, не раз рятувало мене від вірної смерті від рук терористів — іноді жіночі хитрощі стають у нагоді» [50].

Серед академічного середовища часто зустрічаємо волонтерський рух. Так, при Київському політехнічному інституті імені Ігоря Сікорського організували волонтерську діяльність жінки — працівниці університету (іл. 22). Вони активно допомагають пораненим бійцям у госпіталях, Київській обласній лікарні. «Домашня їжа, одяг, ліки, привезений телевізор, святковий стіл, ялинка, подарунки під Новий рік — це лише кілька штрихів з усього спектру допомоги. Та чи не головне — постійне спілкування із захисниками нашої Вітчизни надає героям, тимчасово прикутим до ліжка, бадьорості духу, віри, що все буде добре» [51].

Жінки-волонтери займаються також інформаційним, культурним фронтом. Світлана Булка, психолог-волонтер, створила проект «Жива книга» у 2016 році, метою якого є розповідь українських

Іл. 21. Олена Мокренчук, волонтерка зі Сніжного, Донецька обл. URL: <https://povaha.org.ua/zhinoche-oblychchya-vijny-zhinky-volonterky-yaki-voyuyut-u-tylu/>

Іл. 22. Колектив КПІ. Зліва направо: К.В. Кириленко, Ю.С. Мірошніченко, О.М. Біляєва, Л.А. Хрокало, Н.А. Білоусова. URL: <https://kpi.ua/1507-7>

Іл. 23. Світлана Булка з воїнами (фото: сторінка Світлани Булки у мережі Facebook)

бійців про свій шлях на війні, свій досвід дітям шкільного віку (іл. 23). Про ідею створення проекту Світлана розповідає: «Ідея створення «Живої книги» народилася під час проведення 13-го мандрівного

Іл. 24. Євгенія Несторович. URL: <https://ukrainer.net/zhinky/>

міжнародного фестивалю документального кіно про права людини «Doci Dais UA», який проводився у приміщенні Національного музею-меморіалу «Тюрма на Лонцького», організатор — Центр правових та політичних досліджень «СІМ». На перегляди фільмів запрошувалися школярі міста. Організатор фестивалю Ніна Хома запропонувала мені у рамках фестивалю проводити зустрічі дітей з учасниками бойових дій, щоби розповісти їм: війна — це не романтика, не пригода, це — кров, смерть бойових побратимів, це — покалічені долі, спалені домівки; проводилися паралелі між шкільними комунікативними проблемами та стосунками між бойовими побратимами — відповідальність за тих, хто поряд та взаємодопоміжність. На таких зустрічах піднімаються важливі теми: що відчуває воїн у бою; відносини між військовослужбовцями на війні, бойове побратимство; ставлення воїнів до своїх близьких; переосмислення воїнами свого життя, життєвих поглядів, порівняння світосприйняття до і після війни; уважне та доброзичливе ставлення до тих, чий близькі на війні; пояснення дітям психологічних термінів «флеш бек» та «тригер» (що може відбуватися із воїнами, коли вони чують звуки петард та салютів у мирному міс-

ті); волонтер у війні, чому волонтери стали «другою армією України»; що може зробити кожен з нас, щоб наблизити перемогу, феномен дитячого малюнка на війні. Такі розмови, зустрічі є важливими як для дітей у контексті морального та патріотичного виховання, так і для воїнів, адже вони так само отримують від таких розмов, від цікавості юних слухачів велику моральну та психологічну підтримку [52]. Окрім інформаційного фронту, Світлана займалась і займається з 2014-го року і по нині «класичним» волонтерством на війні: матеріальне забезпечення бійців усім необхідним, від продуктів харчування, медикаментів до військової амуніції, бронежилетів, каски і т. д. Свій шлях волонтерства почала ще за часів Революції Гідності, з осені 2013-го року, де працювала в інформаційному відділі, займалась господарською діяльністю у наметовому містечку столиці. Під час російсько-української війни з 2014-го року активно допомагала українським бійцям з батальйоном «Львів»¹⁶. Проводила збори речей першої необхідності у одній із аптек на вулиці Дорошенка у Львові. Співпрацює з волонтерами та волонтерськими організаціями у Львові. Разом із композитором і піаністкою Тетяною Чайковською організувала музичні вечори для бійців АТО/ООС у львівській кав'ярні-галереї «Штука» [53].

З початку повномасштабного вторгнення росії в Україну значно активізувався волонтерський рух. Без перебільшення кожен українець долучається до тих чи інших ініціатив для допомоги як воїнам, так і цивільному населенню, біженцям, внутрішньо переміщеним особам, які змушені залишити свої домівки через жорстоку війну, яку розв'язала росія. Жінки долучаються до волонтерства різними шляхами: допомога плетіння маскувальних сіток, готують їжу для тимчасово переміщених осіб, біженців та для воїнів ТрО та ЗСУ, формують аптечки, організують збірки грошей для закриття потреб окремих підрозділів, допомога у розвантаженні гуманітарної допомоги, яку привозять з європейських країн та багато іншого.

Євгенія Несторович (іл. 24), менеджерка в сфері культури з початку війни — волонтерка на вок-

¹⁶ Батальйон поліції особливого призначення «Львів» — добровольчий батальйон патрульної служби поліції особливого призначення, створений у квітні 2014 року у структурі ГУ МВС України у Львівській області. Командир — майор поліції Цьорох Володимир Романович.

залі роздає борщі для жінок і дітей. Галина Титиш (іл. 25), очільниця ГО «Смарт освіта» разом з колегами вирішили влаштувати для дітей пізнавальні зустрічі, де вчителі абсолютно різного фаху спілкуються з ними, розповідають щось цікаве. Це не програмний матеріал, а скоріше актуальний, піднімаються такі теми як про ООН, SWIFT. Також Галина з колегами запускають офлайнний центр арт-терапевтичної допомоги, для цього знайшли школу із бомбосховищем. Богдана Романцова, редакторка, а від початку повномасштабної війни волонтерка Червоного Хреста ділиться своїм пережитим досвідом і побаченим: *«Ми бачили батька, який хотів поїхати з дружиною, що ось-ось мала народити. І ми чесно сказали йому, що за кордон чоловіка його віку не випустять. Він просто стояв поруч, розгублено роззираючись: «Як же вона там без мене, вона ж невдовзі народить, ось-ось, це ж чужа країна, як вона сама?»». Я бачила за ці дні стільки сліз і надії, скільки не бачила за всі 30 років».* Оксана Кісь (іл. 26), дослідниця жіночої історії, з 24 лютого волонтерила на сортуванні гуманітарки, яку привозили фурами з Польщі. Зауважує, що цю гуманітарну допомогу збирали в Польщі так само жінки адже підбір речей є дуже продуманим: дитяче харчування різного типу для немовлят різного віку разом з новими пляшечками і пустушками, памперси, вологі серветки для немовлят, дитячий одяг та іграшки. Найбільше вразило Оксану величезна кількість найрізноманітніших засобів жіночої гігієни (прокладок, тампонів всіх типів і розмірів): *«Тільки жінки могли подумати про те, що їхнім посестрам у біді будуть вкрай потрібні ці речі, і що навряд чи рятуючи своє життя, з дітьми на руках і з тривожною валізкою, оті біженки подбають про запас прокладок... і як їм буде нестерпно переживати місячні за їх відсутності десь у тимчасових притулках. Серце моє переповнює така вдячність і любов і віра у сестринство, яких я — переконана активна феміністка з 25-річним стажем — не відчувала ніколи»* [54].

Діячки шоу-бізнесу так само активно долучаються до волонтерських ініціатив. Наприклад, співачка Джамала від початку повномасштабного вторгнення виступає у різних країнах світу, під час виступів збирає гроші на потреби ЗСУ. На відборі до Євробачення у Німеччині вона збрала 67 мільйонів євро,

Іл. 25. Галина Титиш (фото: Ольга Закревська)

Іл. 26. Оксана Кісь (фото: Катя Акварельна)

всі кошти передала на підтримку України (іл. 27). Вона виступила з пісню «1944», в якій розповідається про геноцид проти кримськотатарського народу росіянами. Перед початком Нацвідбору в прямому ефірі стартував телемарафон зі збору коштів на підтримку України. Під час своїх виступів у різних країнах світу співачка розповідає про жахливі події в Україні і закликає всі європейські країни об'єднатися проти агресора [55].

Висновки. Роль жінки на війні вкрай змінилась, якщо порівнювати із періодом Першої та Другої світових війн. Ми розглянули приклади, коли українські жінки займали командирські посади під час Першої світової війни, яскравим прикладом є Олена Степа-

Іл. 27. Співачка Джамала, скріншот. URL: <https://su-spilne.media/214784-dzamala-zibrala-67-miljoniv-evro-dla-potreb-zsu/>

нів, яка стала чотовою УСС, згодом стала хорунжою. Саме Перша світова війна стала зламом у поглядах на роль жінки. До цього жінка була «берегинею домашнього вогнища», а з початком війни взяла зброю до рук і на рівні з чоловіками виконувала обов'язки на лінії фронту в окопах. І хоча кількісно жінок було небагато, їхній досвід увійшов в історичну пам'ять і вплинув на зміну уявлень про ролі жінки не тільки на війні, а й після, в мирний час. Окрім ролі воїтельки, як і зараз, жінки виконували різні ролі для наближення перемоги: працювали медиками, займались благодійними організаціями, просвітницькою діяльністю для виселенців, біженців, виконували гуманітарну місію.

Друга світова війна так само стала жорстоким рушієм у зміні уявлень про роль жінки. Українські жінки змушені були воювати у різних арміях: червоній та Українській повстанській армії. До жінки були поставлені високі вимоги для її участі у боротьбі, більші, ніж до чоловіків. Саме тому жінки мусили не тільки собі доводити, що вони можуть бути такими самими бійчинями нарівні з чоловіками, але й самим чоловікам, командирам.

Історія сьогодення ще пишеться, але вже помітно, як стрімко еволюціонують уявлення про ролі жінок на війні. Українські воїтельки впевнено проявляють себе на рівні з чоловіками, нічим їм не поступаючись, це стосується тих спеціальностей, де треба проявляти не фізичну силу, а інтелектуальні навички, терплячість та виваженість. Жінки на війні найкра-

ще себе зарекомендували як снайперки, розвідниці, зв'язківці. Це не враховуючи й інші не менш важливі ролі, як медиків, волонтерки, берегині.

З початку російсько-української війни у 2014-му році кількість жінок у війську значно зросла, побільшало і жінок-командирів. Свято 14 жовтня тепер називається «День захисників та захисниць України» замість старої назви без фемінітиву «День захисника України». Активно розробляється жіночий варіант форми в ЗСУ та багато інших нововведень, які є надзвичайно важливими у позитивній зміні уявлень про роль жінки у війську.

Українські жінки ніколи не стояли осторонь під час важких часів війни. Окрім ролі воїтельки вони виконували і виконують нині волонтерську роботу. Активно допомагають біженцям, внутрішньопереміщеним особам, складають аптечки, допомагають сортувати гуманітарну допомогу, проводять грошові збірки на потреби армії. Жінки стали надійним тилом, підтримкою воїнів та бійчинь на фронті.

Звичайно, до повного рівноправ'я у українській армії далеко, проте позитивний розвиток у цьому напрямку є беззаперечний. Україна має унікальний шанс вдосконалити армію, зробити службу чоловіків і жінок рівноправною. Найкращими прикладами для нас є армії США та Ізраїлю. Вже цього року, з 1 жовтня 2022 р., українські жінки матимуть можливість стати на військовий облік, стосується це тих спеціальностей, які будуть корисні для армії на теперішній час (наразі затверджено основний список, який включає 14 спеціальностей та 7 споріднених з ними професій).

Отже, жінки на війні відіграють важливі ролі як воїтельки, медики, волонтерки, берегині. Всі ці ролі важливі як для фронту, так і для тилу. Неможливо применшити важливість когось з них. Як би це не звучало жорстоко, та війна розкрила таланти багатьох жінок, багато з них на рівні з чоловіками виконують «не жіночу» роботу на фронті. Тема жінки на війні завжди була, є і буде актуальною, тому важливо фіксувати їх історії для подальшого і глибокого вивчення.

1. Кісь О. Жіночі обличчя війни: ключові теми і підходи у західній феміністичній історіографії. *Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства*. Київ: АРТ КНИГА, 2015. С. 15—39.

2. Бежук О., Байдак М. Українське жіноцтво в роки Першої світової війни: спектр суспільних ролей. *Українські жінки у горнилі модернізації*. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. С. 78—105.
3. Рождественська О., Семенова В., Нікітіна-ден Бастен О. Жіночі долі та жіноча пам'ять про війну. *Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства*. Київ: АРТ КНИГА, 2015. С. 40—58.
4. Кобченко К. Жінки як військовий ресурс тоталітарної влади: радянські гендерні стратегії передвоєнного часу. *Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства*. Київ: АРТ КНИГА, 2015. С. 61—78.
5. Алексієвич С. *У війни не жіноче обличчя*. Харків: Віват, 2016. 399 с.
6. Подобна Є. *Дівчата зрізають коси*. Київ: Люта справа, 2018. 346 с.
7. *Невидимий батальйон: 5 історій жінок-військових*. ВІДЕО. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2017/09/18/226487/>; *Невидимий Батальйон. Invisible Battalion (офіційна сторінка на Facebook)*. URL: https://www.facebook.com/InvisibleBattalion/?ref=page_internal
8. «Якби не війна». *Фотопроєкт про українських жінок-воїнів*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2016/03/9/209129/>.
9. *Дівчина з фотоапаратом: як Юлія Кочетова-Набожняк прокладає мости між війною і миром*. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2017/07/26/225508/>.
10. «Stay» (офіційний сайт авторки проекту з відео). URL: <http://www.anastasiataylorlind.com/stay/>
11. Веб сайт «АрміяInform». URL: <https://armyinform.com.ua/2021/12/04/skilky-zhinok-vijskovosluzhbovcziv-sluzhat-u-zbrojnyh-sylah-ukrayiny-novi-dani-kadrovogo-czentr/>.
12. *Зеленська назвала кількість жінок у ЗСУ*. URL: <https://hromadske.radio/news/2022/06/11/zelenska-nazvala-kil-kist-zhinok-u-zsu>.
13. *Допис на Facebook сторінці Української Асоціації Представниць Правоохоронних Органів — УАППО від 6 липня 2022 року*. URL: <https://www.facebook.com/UAWLE/>
14. «Ти тут не жінка, бо війна не має статі»: *Маргарита Рівчаченко про службу в теробороні та допомогу армії*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/03/8/247712/>.
15. *Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2523-19#Text>.
16. *Наказ Міністерства оборони України «Про затвердження Переліку спеціальностей та/або професій, споріднених з відповідними військово-обліковими спеціальностями, після одержання яких жінки беруться на військовий облік військовозобов'язаних та Переліку спеціальностей та/або професій, споріднених з відповідними військово-обліковими спеціальностями»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1566-21#Text>.
17. *Міністерство оборони направило на погодження нову редакцію наказу про військовий облік жінок*. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2022/01/21/ministerstvo-oboroni-napravilo-na-pogodzhennya-novu-redakciyu-nakazu-pro-vijskovij-oblik-zhinok/>.
18. *Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.
19. *Офіційна жіноча військова форма. Як ЗСУ роблять ще один крок до рівності в армії*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-62148100?at_medium=custom7&at_custom4=CD0FECEC-0659-11ED-A08A-8BD496E8478F&at_custom3=BBC+News+Ukraine&at_campaign=64&at_custom2=facebook_page&at_custom1=%5Bpost+type%5D&fbclid=IwAR0dzfMvmJZ-vwd2v_mwautjrU5SwG-pAkkX4Zb-Do_y9l5-ZQ8LZYwvFaiM&fs=e&s=cl.
20. *Публікація у Facebook Ярини Чорногуз від 3 липня 2022 року*. URL: <https://www.facebook.com/yaryna.chornohuz/posts/pfbid02oqguYDRJgGdc9ngmE-WRazSZsuLfBCynHSr6FDKrx2wGy1g8g4zqQ6K-MC7T5uaA7Fl>.
21. *Закон України «Про внесення зміни до статті 73 Кодексу законів про працю України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1643-20#Text>.
22. *Баковецька О.О. Українські жінки у війнах ХХ—ХХІ століть*. Херсон: Гельветика, 2021. № 3. С. 152—156.
23. *Кісь О. Між особистим і політичним: гендерні особливості досвіду жінок-учасниць національно-визвольних змагань на західно-українських землях у 1940-1950-х роках. Народознавчі зошити*. Львів, 2013. № 4. С. 591—599.
24. *Грабовська І. Філософсько-світоглядний аналіз проблеми «Жінка і війна» (на прикладі сучасної України). Versus*. 2017. № 2 (10). С. 50—55.
25. *Указ президента України № 119/2020 «Про приєднання військового звання»*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1192020-33009>
26. *Генерал-майор СБУ Юлія Лапутіна: «Росія створює та підживлює рухи за традиційні цінності»*. URL: https://lb.ua/society/2020/04/08/454752_generalmayor_sbu_yuliya_laputina.html.
27. *Перший в Україні командир дівочого взводу Юлія Микитенко: Коли одягаєш форму, проблема статі відпадає*. URL: <https://novynarnia.com/2019/09/30/iulia-mykytenko/>.
28. *Ярина Чорногуз: Жінка має багато переваг на війні*. URL: <https://povaha.org.ua/yaryna-chornoguz-zhinka-maye-bagato-perevag-na-vijni/>.

29. Відеозвернення до Володимира Зеленського. Зупинити відведення українських військ. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=0PT2qKkUu3Q>
30. Зустріч Зеленського та Путіна: що очікує Донбас, якщо вони не домовляться. URL: <https://web.archive.org/web/20191128191415/https://www.radiosvoboda.org/a/donbass-realii/30289547.html>.
31. «Найкращі воїни — завжди роздовбаї». Снайперка Олена Білозерська про службу в ЗСУ та перспективи війни. URL: Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/04/17/248251/>.
32. Снайперка Олена Білозерська: Здаватися в полон мені не можна, хіба доведеться застрелитись. URL: <https://novynamnia.com/2022/04/28/obilozerska/>
33. Кілар А., Пікулицька Х., Булка С. Воїни світла: Університет і війна. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2021. Ч. 1. С. 175.
34. Архів ІН НАНУ. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 829. С. 18.
35. «Жінки зі сталі». Рідні захисників Маріуполя й Азовсталі створили раду, яка координуватиме процес їхнього повернення додому. URL: <https://espresso.tv/zhinki-zi-stali-rodini-polonenikh-z-mariupolya-stvorili-radu-ta-prosyat-povernuti-voiniv-dodomu>.
36. Росія вийшла з Женевської конвенції щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2019/11/rusokupant.html>.
37. «Невидимий батальйон»: участь жінок у військових діях в АТО: (соціологічне дослідження). За заг. ред. Т. Марценюк; виконавці проекту: М. Берлінська, Т. Марценюк, А. Квіт, Г. Гриценко. Київ: НАУКМА, 2015. 89 с.
38. Указ президента України «Про присвоєння військового звання». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/323/2018#Text>.
39. Перша жінка-генерал Людмила Шугалей про службу, Майдан та евакуацію поранених на Донбасі. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/persha-zhinka-general-shugalei/29553322.html>.
40. «Ангели» стріляють з лука: «Тайра» — учасниця Invictus Games 2020. URL: <https://armyinform.com.ua/2019/11/29/angely-strilyayut-z-luka-tajra-uchasnytsya-invictus-games-2020/>.
41. 9 травня — пам'ять про дідуся: як онука ветерана Другої світової стала парамедиком в АТО. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2018/05/9/230783/>.
42. «Росія не хоче її обміняти». Український волонтер Юлія Паєвська у полоні та в ефірі російського НТВ. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/yuliya-payevska-polon-rosiya/31795955.html>.
43. Російське ТБ показало відео з полоненою волонтеркою Юлією Паєвською. ВІДЕО. URL: <https://novynarnia.com/2022/03/22/rosijske-tb-pokazalo/>.
44. «Там пекло. Я хочу, щоб всі повернулися додому» — інтерв'ю із Тайрою після полону. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/taira-interview-pislya-rosiyskoho-polonu/31938181.html>.
45. «Пташка зі сталі» — що відомо про дівчину, яка співала в підземеллях «Азовсталі». URL: Режим доступу: <https://www.5.ua/suspilstvo/ptashka-zi-stalishcho-vidomo-pro-divchynu-iaka-spivala-v-pidzemel-liakh-azovstali-276666.html>.
46. «У мене є вже замовлення від донечки» — розмова з матір'ю «Пташки» з «Азовсталі». URL: <https://bykvu.com/ua/bukvy/u-mene-ie-vzhezamovlennia-vid-donechky-rozмова-z-matir-iu-ptashky-z-azovstali/>.
47. «Пташка зі сталі» — історія Катерини, яка захищає «Азовсталь». URL: <https://bykvu.com/ua/bukvy/ptashka-zi-stali-istoriia-kateryny-iaka-zakhyshchaie-azovstal/>.
48. Українські бійці на «Азовсталі» виконали наказ — заява «Азову». URL: <https://suspilne.media/240163-ukrainski-bijci-na-azovstali-vikonali-nakaz-zaava-azovu/>.
49. Зеленський розповів, скільки бійців з «Азовсталі» опинились у російському полоні та хто займається їх визволенням. URL: <https://suspilne.media/247297-zelenskij-rozpoviv-skilki-bijciv-z-azovstali-opinilis-u-rosijskomu-poloni-ta-hto-zajmaetsa-ih-vizvolennam/>.
50. Жіноче обличчя війни: жінки-волонтерки, які воюють у тилу. URL: <https://rovaha.org.ua/zhinoche-oblychchya-vijny-zhinky-volonterky-yaki-vouyuyut-u-tylu/>.
51. Жінки-волонтери КПП: допомогти і зірвати. URL: <https://kpi.ua/1507-7>.
52. У Львові триває волонтерська ініціатива «Жива книга». URL: <https://lv.ridna.ua/2018/02/18/u-lvovi-tryvaje-volonterska-initsiatyva-zhyva-knyha/>.
53. Інтерв'ю з Світланою Булкою про волонтерський рух в Україні, записане Михайлом Запотоцьким 5 липня 2017 року. URL: <https://archive.lnu.edu.ua/intervyyu-z-svitlanoyu-bulkoyu-pro-volonterskyj-ruh-v-ukrajini/>.
54. Зі зброєю чи без. Українські жінки захищають свою державу. URL: <https://ukrainer.net/zhinky/>.
55. Джамала збрала 67 мільйонів євро для потреб ЗСУ. URL: <https://suspilne.media/214784-dzamalazibrala-67-miljoniv-evro-dla-potreb-zsu/>.
56. Скільки українців зараз захищають країну? Міністр оборони розкрив чисельність військових формувань. URL: <https://vikna.tv/video/ukrayina/miljon-ukrayincziv-staly-na-oboronu-krayiny-reznikov-prochyselnist-vijskovykh-formuvan-ukrayiny/>.

REFERENCES

- Kis, O. (2015). Women's Faces of War: Key Themes and Approaches in Western Feminist Historiography. *Central and Eastern European Women in World War II: Gendered Experiences in Times of Extreme Violence* (Рр. 15—39). Kyiv: ART BOOK [in Ukrainian].
- Bezhuk, O., & Baidak, M. (2017). Ukrainian women during the First World War: spectrum of social roles. *Ukrainian*

- women in the crucible of modernization (Рр. 78—105). Kharkiv: Family Leisure Club [in Ukrainian].
- Rozhdestvenska, O., Semenova, V., & Nikitina-den Basten, O. (2015). Women's destinies and women's memory of the war. *Central and Eastern European Women in World War II: Gendered Experiences in Times of Extreme Violence* (Рр. 40—58). Kyiv: ART BOOK [in Ukrainian].
- Kobchenko, K. (2015). Women as a military resource of totalitarian power: pre-war Soviet gender strategies. *Central and Eastern European Women in World War II: Gendered Experiences in Times of Extreme Violence* (Рр. 61—78). Kyiv: ART BOOK [in Ukrainian].
- Aleksievich, S. (2016). *War does not have a female face*. Kharkiv: Vivat [in Ukrainian].
- Podobna, E. (2018). *Girls cut their braids*. Kyiv: Luta Pravda [in Ukrainian].
- Invisible battalion: 5 stories of military women*. VIDEO. Retrieved from: <https://life.pravda.com.ua/culture/2017/09/18/226487/>; Invisible Battalion (official page on Facebook). Retrieved from: https://www.facebook.com/InvisibleBattalion/?ref=page_internal.
- «If it weren't for the war». *Photo project about Ukrainian female soldiers*. Retrieved from: <https://life.pravda.com.ua/society/2016/03/9/209129/>.
- Girl with a camera: how Yuliya Kochetova-Nabozhniak builds bridges between war and peace*. Retrieved from: <https://life.pravda.com.ua/culture/2017/07/26/225508/>.
- «Stay» (official website of the author of the video project). Retrieved from: Access mode: <http://www.anastasiataylorlind.com/stay/>.
- «ArmyInform» website. Retrieved from: <https://armyinform.com.ua/2021/12/04/skilky-zhinok-vijskovosluzhbovczivsluzhat-u-zbrojnyh-sylah-ukrayiny-novi-dani-kadrovogocentru/>.
- Zelenska named the number of women in the Armed Forces*. Retrieved from: <https://hromadske.radio/news/2022/06/11/zelenska-nazvala-kil-kist-zhinok-u-zsu>.
- Post on the Facebook page of the Ukrainian Association of Representatives of Law Enforcement Bodies — UAPPO* dated July 6, 2022. Retrieved from: <https://www.facebook.com/UAWLE/>.
- «You're not a woman here, because war has no gender»: *Margarita Rivchachenko about serving in the Teroboron and helping the army*. Retrieved from: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/03/8/247712/>.
- Law of Ukraine «On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding Ensuring Equal Rights and Opportunities for Women and Men During Military Service in the Armed Forces of Ukraine and Other Military Formations»*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2523-19#Text>.
- Order of the Ministry of Defense of Ukraine «On the approval of the List of specialties and/or professions related to the relevant military accounting specialties, after receiving which women are accepted for military registration of conscripts and the List of specialties and/or professions related to the relevant military accounting specialties»*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1566-21#Text>.
- The Ministry of Defense sent for approval a new version of the order on the military registration of women*. Retrieved from: <https://www.mil.gov.ua/news/2022/01/21/ministerstvo-oboroni-napravilo-na-pogodzhennya-novu-redakciyunakazu-pro-vijskovij-oblik-zhinok/>.
- Law of Ukraine «On Military Duty and Military Service»*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.
- Official female military uniform. How the Armed Forces take another step towards equality in the army*. Retrieved from: https://www.bbc.com/ukrainian/features-62148100-?at_medium=custom7&at_custom4=CD0FECEC-0659-11ED-A08A-8BD496E8478F&at_custom3=BBC+News+Ukraine&at_campaign=%2064&at_custom2=facebook_page&at_custom1=%5Bpost+type%5D&fbclid=IwAR0dzfMvmJZ-vwd2v_mwautjrU5SwGpAkkX4ZbDo_y9l5-ZQ8LZYwvFaiM&fs=e&s=cl.
- Yarina Chornoguz's Facebook post from July 3, 2022*. Retrieved from: <https://www.facebook.com/yaryna.chornohuz/posts/pfbid02oqguYDRJgGDc9ngmEWRazSZsuLfBCynHSp6FDKrx2wGy1g8g4zqQ6KMC7T5uaA7F1>.
- Law of Ukraine «On Amending Article 73 of the Labor Code of Ukraine»*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1643-20#Text>.
- Bakovetska, O.O. (2021). *Ukrainian women in the wars of the 20th—21st centuries* (Рр. 152—156). Kherson: Helvetica Publishing House [in Ukrainian].
- Kis, O. (2013). Between the personal and the political: gender features of the experience of women participants in the national liberation struggles in the western Ukrainian lands in the 1940s and 1950s. *The ethnology notebooks*, 4, 591—599 [in Ukrainian].
- Grabovska, I. (2017). Philosophical and outlook analysis of the problem «Woman and war» (on the example of modern Ukraine). *Versus*, 2 (10), 50—55 [in Ukrainian].
- Decree of the President of Ukraine, 119/2020 «On the assignment of a military rank»*. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/1192020-33009>.
- SBU Major General Yulia Laputina: «Russia creates and fuels movements for traditional values»*. Retrieved from: https://lb.ua/society/2020/04/08/454752_general-mayor_sbu_yuliya_laputina.html.
- Yulia Mykytenko, the first commander of the girls' platoon in Ukraine: When you wear a uniform, the problem of gender disappears*. Retrieved from: <https://novynarnia.com/2019/09/30/iulia-mykytenko/>.
- Yaryna Chornoguz: A woman has many advantages in war*. Retrieved from: <https://povaha.org.ua/yaryna-chornoguz-zhinka-maye-bagato-perevag-na-vijni/>.
- Video appeal to Volodymyr Zelenskyi. Stop the withdrawal of Ukrainian troops*. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=0PT2qKkUu3Q>.

- Meeting between Zelensky and Putin: what awaits Donbas if they do not come to an agreement.* Retrieved from: <https://web.archive.org/web/20191128191415/https://www.radiosvoboda.org/a/donbass-realii/30289547.html>.
- «The best warriors are always brave». *Sniper Olena Bilozerska about her service in the Armed Forces and the prospects of the war.* Retrieved from: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/04/17/248251/>.
- Sniper Olena Bilozerska: I can't surrender, otherwise I'll have to shoot myself.* Retrieved from: <https://novynarnia.com/2022/04/28/obilozerska/>.
- Kilar, A., Pikulytska, H., & Bulka, S. (2021). *Warriors of Light: University and War*. Lviv: Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian]. *Archive of IN NASU*. F. 1. Op. 2. Unit coll. 829.
- «Women of steel». *Relatives of the defenders of Mariupol and Azovstal have created a council that will coordinate the process of their return home.* Retrieved from: <https://espresso.tv/zhinki-zi-stali-rodini-polonenikh-z-mariupolya-stvorili-radu-ta-prosyat-povernuti-voiniv-dodomu>.
- Russia withdrew from the Geneva Convention on the Protection of Victims of International Armed Conflicts.* Retrieved from: <https://www.ukrmilitary.com/2019/11/ru-sokupant.html>.
- Marceniuk, T., Berlinska, M., & Marceniuk, T. (2016). «Invisible Battalion»: *participation of women in military operations in the ATO: (sociological study)*. Kyiv: NaUK-MA [in Ukrainian].
- Decree of the President of Ukraine «On assigning a military rank».* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/323/2018#Text>.
- The first woman general Lyudmila Shugalei about her service, Maidan and the evacuation of the wounded in Donbas.* Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/persha-zhinka-general-shugalei/29553322.html>.
- «Angels» shoot from a bow: «Tyra» is a participant of the *Invictus Games 2020*. Retrieved from: <https://armyinform.com.ua/2019/11/29/angely-strilyayut-z-luka-tajra-uchasnyczya-invictus-games-2020/>
- May 9 — memory of grandfather: how the granddaughter of a World War II veteran became a paramedic in the anti-terrorist operation.* Retrieved from: <https://life.pravda.com.ua/society/2018/05/9/230783/>.
- «Russia does not want to exchange it». *Ukrainian volunteer Yulia Paevska is in captivity and on the air of Russian NTV.* Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/yuliya-payevska-polon-rosiya/31795955.html>.
- Russian TV showed a video with the captured volunteer Yulia Paevska. VIDEO.* Retrieved from: <https://novynarnia.com/2022/03/22/rosijske-tb-pokazalo/>.
- «It's hell there. I want everyone to come home» — *interview with Tyra after captivity.* Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/tayra-interview-pislya-rosiyskohopolonu/31938181.html>.
- «Bird of steel» — *what about the girl who sang in the dungeons of «Azovstal».* Retrieved from: <https://www.5.ua/suspilstvo/ptashka-zi-stali-shcho-vidomo-pro-divchynu-iaka-spivala-v-pidzemelliakh-azovstali-276666.html>.
- «I already have an order from my daughter» — *a conversation with the mother of «Ptashka» from «Azovstal».* Retrieved from: <https://bykvu.com/ua/bukvy/u-menie-vzhe-zamovlennia-vid-donechky-rozмова-z-matir-iu-ptashky-z-azovstali/>.
- «Bird of Steel» is the story of *Kateryna, who defends «Azovstal».* Retrieved from: <https://bykvu.com/ua/bukvy/ptashka-zi-stali-istoriia-kateryny-iaka-zakhyshchaie-azovstal/>.
- Ukrainian fighters on «Azovstal» carried out the order — statement of «Azov».* Retrieved from: <https://suspilne.media/240163-ukrainski-bijci-na-azovstali-vikonali-nakaz-zaava-azovu/>.
- Zelensky told how many fighters from «Azovstal» were in Russian captivity and who is engaged in their liberation.* Retrieved from: <https://suspilne.media/247297-zelenskij-rozpoviv-skilki-bijciv-z-azovskali-opinilis-u-rosijskomu-poloni-ta-hto-zajmaetsa-ih-vizvolennam/>.
- The Female Face of War: Women Volunteers Fighting in the Home Front.* Retrieved from: <https://povaha.org.ua/zhinoche-oblychchya-vijny-zhinky-volonterky-yaki-voyuyut-u-tylu/>.
- Women volunteers of KPI: help and warm.* Retrieved from: <https://kpi.ua/1507-7>.
- The «Living Book» volunteer initiative continues in Lviv.* Retrieved from: <https://lv.ridna.ua/2018/02/18/u-lvovitryvaje-volonterska-initsiatyva-zhyva-knyha/>.
- Interview with Svitlana Bulka about the volunteer movement in Ukraine, recorded by Mykhailo Zapototsky on July 5, 2017.* Retrieved from: <https://archive.lnu.edu.ua/intervyu-z-svitlanoyu-bulkoyu-pro-volonterskyj-ruh-v-ukrajini/>.
- With or without weapons. Ukrainian women defend their country.* Retrieved from: <https://ukrainer.net/zhinky/>.
- Jamala collected 67 million euros for the needs of the Armed Forces.* Retrieved from: <https://suspilne.media/214784-dzamala-zibrala-67-miljoniv-evro>.
- How many Ukrainians are currently defending the country. The Minister of Defense disclosed the number of military formations.* Retrieved from: <https://vikna.tv/video/ukrayina/miljon-ukrayincziv-staly-na-oboronu-krayiny-reznikov-pro-chyselnist-vijskovykh-formuvan-ukrayiny/>.